

Alchüns artichels da prova

Autor(en): **Pult, C.**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **31 (1917)**

PDF erstellt am: **26.04.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-192111>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Alchüns artichels da prova.

Compilats da Dr. C. Palt.

Duos pleds al lectur.

Noss s-chalitêrs o partiziers san da quintar co ch'els da pitschens alghaivan da cuaida per ün simpel grassin e co cha plü tard nella dutscha Frantscha ed utrò davant quellas grandas prunas da robas bunas, aviand adüna be que davant ils ögls, eir las pü finas e gustusas pastas als gnivan incunter. Nus stain suvent mezzas uras davant üna simpla pittura, ün pop fiergià in ün pichaporta, üna figüra intagliada in ün pöst da bügl a guardar e stübgiar davò; ma scha nus vezzain tschient dad els, ün pü interessant co l'oter, strets in pitschen spazi in ün museum, schi ans stanglaintna e nà da rar ans stufgiaintna talmaing, cha nus eschan cuntaints dad ir oura a respirar l'aier liber in ün orizont chi nun rinserra plü co que chi tocca.

Per obtgnair cha las chosas interessan, nun ston ellas esser denüdados da quella vita chi las soula circondar; ellas ston eir avair l'aier ed il spazi necessari per prodüer l'effet, ch'ellas han da prodüer. Quaist ais pussibel fin ad ün tschert punct, as trattand d'ün museum stachì da roba, be l'ingrandind fermaing. L'istess vala per üna raccolta sco la nossa, chi ha per mera da cunservar e sporscher a tuots interessents *nà pleds vöds e frasar*, sco cha blers craian, ma tuot que cha las circostanzas ans permettan, our dalla vita del grischun rumantsch, sco ch'el eira e sco ch'el ais.

Il spazi, del qual nus podran disponer, ed ils mezs non correspuondan gnanca lontanamaing all'*incredibla ricchezza da fuormas e tradiziuns*, cha nossas modestas, ma riaintas valladas preschaintan. Inclur sto tuot quaist però gnir clet insembel, nà be occasiunalmang, sco ch'ün cleia ün maz fluors; ma nel

möd il plü complet pussibel e surtuot sistematic. Scha que nun dvainta in quaist'ouvra, schi tem eu, cha que nun possa dvantar ninglur e ch'ün riva per bleras chosas massa tard. Las raccoltas straordinariamaing meritaivlas, cha nus possedain fingià, sun necessariamaing incomplettas e bod adüna privas da tuotta interpretaziun. Dat las pacas e deblas forzas, chi stan a frunt ad ün tal material infini, dat il temp, chi para avair uossa redublà il pass, dat il grand bsögn, cha nus tuots resentin, da metter il pü bod pussibel in salv quaists noss tesors e dat surtuot las ressorsas relativamaing pitschnas, chi sun a nossa disposiziun, nun resta al redactur ota letta co d'as restrendscher nel pü stret spazi pussibel.

Nus pudain dar be ils fats sco tals cun cuortas remarcas sur da lur derivanza e lur svilup ed ans stuvain pel solit abstgnair dad apprezzaziuns generalas. I sta al lectur d'as fadimar (fermar) bod quà bod là ün mumaint ed intesser intuorn ün fat quella poesia, chi dad el emana.

Per quels, als quals l'imaginaziun nun ha dat da sentir la bellezza della metafora *la cheвра dellas tettas lungias* per l'auai, il flümet; per quels chi nun as pon decider da passar sainza grandas impazienzas sur ün pèr scurznidas via o da tscherchar che ch'ellas significheschan e chi nun pon digerir üna construcziun sainza copula o predicat o oter; per quels chi guàrdan be cun ün minz da rier, cun dispresentsch e compaschiun sün nos vaira patrimoni rumantsch, ils singuls dialects, il tschantschar quotidian del pövel e sia occupaziun da mincha di; per quels nun sun scrittas quaistar lingias ed els faran forsa meglder da nun las leier.

* * *

Eu vuless gugent rappreschentar ils fats da maniera, cha tuots quels chi's vöglian dar la paina da rifletter e da tscherchar, que chi ais a lur portata, am possan incleier. Obliand il lectur davò minch'oter pled dad ir in tschercha da cudeschs e rivistas raras, chi mancan suvent perfin in bunas bibliotecas, as renda la lectura accessibla be ad ün nommer fich restret da personas d'üna cultura speziala. Per evitar quaist, viss ils bsögnns cha nus avain, *nus rumantschs*, ha eu, ingiò chi eira mez e pussibel, indichà in duos plets che ch'eu vuless far tscherchar nell'ouvra citada. Blers docts lecturs daran del cheu da quaist insolit as

far bel cun las pennas dels oters. — „*Lascha cha quai truna!*“
scheva barba Töna dal aboll Nott.

* * *

Viss la granda difficultà cha l'interpretaziun del linguach scrit engiadinais preschainta al lectur sursilvan e viceversa ed il fat, cha üna tal'ouvra, schabain in prüma lingia scritta pels rumantschs, stu vess per sia natüra svesa chattar ampel interess eir our da noss cunfins, stögl, per quant invidas, arcognoscher, cha il text descriptiv ed explicativ in ella stu vess esser scrit in üna da nossas linguas grandas letterarias svrizzras, incletta da nus tuots, sco cha que ais stat il cas pro Conradi, Carisch, Carigiet, Pallioppi e perfin pro Muoth in seis trastüt da Zernez.

Per motivs, ch'el nun vol quà exponer, ha il redactur (nun renunziand però gument all'eventual'approvaziun estra, nà pel compilatur, ma per la chosa stessa) scrit quaista prüma insaia in seis prüvà pled d'Engiadina bassa. — Il bain intenziunà lectur sursilvan as savrà bain render quint cha l'ouvra po gnir scritta be in ün idiom e cha dels dialects rumantschs meis ajen, il vallader, ais il pü in cleiantaivel a tuot ils oters e ch'el am va il meglder a tschaf.¹ Cun ün pa da buna voluntà savrà nos frar schalouver sainza dubi superar las difficultats, tant plü cha'l text descriptiv ais dapertuot interruiot e corroborà da documaints (Belege) our dallas respostas da noss stimats collaboraturs o dalla letteratura o tuts sü da nus a bocca. Eu retgnet per ün'exigenza d'objectività da *m'inservir suvent da quaists documaints ed ils dar tals e quals*, saian els nel dialect del lö o in lingua scritta o in tudais-ch o oter. Scha ils exaimpels in pür dialect preschaintan qualchevouta difficultats ad üna part dels lecturs, schi ils rovin d'avair ün pa d'pazienza e passar sur quels plets o quellas construcziuns our, ch'els, davò madüra reflexiun, nun sun buns d'interpretar. Els podran far que sainza perder il fil. Ils plets plü greivs ha eu in part tradüt in parentesi. Scha'l text explicativ gniss scrit in ün'otra lingua, schi compariss pro quais citats daspera l'original in buna part eir la traducziun. Üna vouta finida l'ouvra, serviss ella svesa natüralmaing da clav per interpretar tuot que ch'in ella ais cuntgnü.

* * *

¹ *ir a tschaf* = ils s'distachar plü o main leivmaing della scorza d'üna manzina da salsch per and far üna flötina o oter.

Siand frequaints rinviainaints d'ün artichel al oter pür massa inevitabels, ha eu, per far guadagnar temp al lectur, parti aint ils artichels plü lungs in diversas parts numeradas. Ils nommers non correspuondan dimena adüna als divers sens del pled trattà, ma rappreschaintan ün simpel mez tecnic. Mincha nouva significaziun ais indichada cun üna staila * davant l'alineia. Nella traducziun del chavazin in italian e tudais-ch all'entrada da minch'artichel, vess eu gugent miss tuot ils sens d'ün pled in davò rouda, ma, ripassand il material, stovet am persvader cha que nun gess. Blers plets müdan da significaziun bod da lö in lö e tscherts sens sun excessivamaing casuals, bod persunals. — Quaista traducziun ais bain pac; ella serva però d'orientaziun. Ün chi, ad exaimpel, retgness ütil per ün stüdi qualunque da consultar eir nos Dizionari, vezess almain quals artichels, chi gnissan in consideraziun e, dat il cas, podess el ils far tradüer o interpretar da qualchün. Quels chi s'han üna vouta o l'otra occupats cun perscrutaziuns, las qualas ston penetrar in da tuottas sorts detagls, vezzan bain aint cha quaistas indicaziuns, per quant mes-chinas, non sun inütilas.

* * *

Nella tscherna dels chavazins da trattar ha il redactur gnü „l'ögl pü grond co'l bögl“. Causa la greiva malattia da nos premurus segretari, signur Casanova, sun eu da Chaland'Avrigl alla veglia innan sulischem sulantà sulet nel büro e las lavurs ordinarias chi nun pon esser interruttas, m'han talmaing occupà da nun podair lavurar oura tuot quel material ch'eu vulaiva. Eu fet ün pà sco cha nus faivan da pitschens e spargnet il dutsch per davò, q. v. d.: eu laschet per uossa d'üna vart güst quels artichels chi forza vessan il pü interessà il lectur, nempe: *bacharia* (mezca), *schèrpcha* (spundivas), *mafüras*, *müstà*, *sontg il christ* (corpus domini), *ifàr*. Els gnaran lura eir lavurats oura a lur temp.

Sur da quels cha la redacziun suottapuona quà al güdizi dellas autoritats e del buntadaivel lectur aise in prüma lingia da remarchar cha üna part del material non ais amò stat raccolt e cha bler da quel cha nus possedain non ais amò ordinà e non po esser miss in adöver. Eir ais fin uossa statta excerpada relativamaing be üna pitschna part da nossa letteratura. Tuot Decurtins manca p. ex. e bod tuot las scrittüras veglias sco Biffrun,

Travers, Champell etc. Güst quaista mancanza da documaints vegls darà a blers in ögl.

Per calmar qualchadüns dels lecturs poss eu però dir cha'l possess cumplet del material nun slunguness sensibelmaing ils artichels; nus vessan be üna pü buna tscherna d'exaimpels. Que ais nempe cler cha nus stovain renunziar a blers excerptats e bleras indicaziuns in part interessantas, ch'ün metta be cunter cour d'üna vart. Cun tuot quaists sacrificizis, üna part dels interessents as spaventeran della lunghezza da qualchünas da quaistas prouvas. Ma eu domand, perchè cha tschinquantinas da persunas han lavurà e's han sacrificats il prüm suot il Dr. R. d. Planta e davò per lungs ans suot nos insmanchabel Dr. Melcher, scha il material tut insembel avess dad ir a finir aint in la chavagna; eu am domand, perchè cha la Società rätoromantscha ha applanì cun blera stainta la via a quaist'intrapraisa, scha que chi ais il plü ajen, cha nus possedain, que chi ais sang da nos sang, sco *chalanda* e *tragliun*, nun podess gnir rappreschentà in ün möd absolutamaing cler e il plü cumplet pussibel. Nus ans tratgnain plü a lung be pro chosas tipicas grischunas, il rest ans interessa pac. Ils artichels, p. ex., chi correspondessan a vettura, voiture, Kutsche — nun cuntgnessan oter co las locuziuns e proverbis ed eventualmaing il nom da qualche part chi nun vain avant utrò. Il diziunari cuntgnarà natüralmaing ün grand nommer d'artichels da pacs plets, ma eir da quels bler plü lungs co quels quà preschantats. — Quant allas illustraziuns aise da dir cha be fich pacs artichels illustrats and domanderan pü co üna e cha ils pü blers nun avran dabsögn d'ingünas; il cas da *tragliun* ais dimena üna rara excepziun.

Eu vez eir tal e tal chi va in furia per tscherts particulars tuts da localitats distantas dalla sia e per conseguenza da pac interess per el, eir sch'ellas fan güst uschè bain part, sco'l rest da nossa pitschna patria. „Che va quai pro a mai che chi fan sü *Laus nua ca Dieus ei mai staus?*“ (pro Disentis). „Tgei vul quei schani cun quei *Vnä ingió cha Diou mä na vä?*“ (sur Ramosch). Perfettamaing ils medems saran ils prüms a batter culs puogns e chattar cha que ais tuot be lavurà a mezzas, scha il minim detagl d'üna chosa chi riguarda lur ajen cumün ha da mancar. Que ais nella natüra umana cha las chosas chi vivan in nossa memoria, riprodüttas, svaglian in nus grand plaschair e cha ils particulars pü o main esters ans stanglaintan ed irri-

teschan. Üna cuorta reflexiun ans s-chapainta (guarescha) però chöntschi da quaist debel.

Ed ils möds da dir e proverbis chi as preschaintan in infinidas variantas? Eu and metterà pel solit be üna, indichand daspera, ingiò as chatta il medem dit, *suot otra fuorma, que s'incleia*. „Chi va plan va san I, II, III“ voul dir cha nus chat-tain quaist proverbis in tuot il territori, in Engiadina (III), Grischun central (II) e Surselva (I), in da tuottas sorts dialects e fuormas, cha p. ex. in E. o. dscharan *chi vo plèm vo sèm*. Scha ad üna fuorma, ad üna locuziun segua be il nom d'ün lö o da qualchedüns sco „*el paga lu calonda Mai* (niemals): Trin“, schi voul que dir cha la ditta chosa ans ais statta segnada per quel o per quels lous, in quaist cas per Trin, *ma nà ch'ella nun exista utrò*. Anzi pel solit ais da suppuoner ch'ün la chatta sporadicamaing in quella vallada, scha nà bod dappertuot. Tschertas voutas exponain nus ün fat sco characteristic per talas e talas contradas e and citain lura ün exaimpel be dad ün lö. Quaist exaimpel vala lura natüralmaing, mutatis mutandis, per tuot quella contrada. — Citand las parts d'ün ogget od otras sias relaziuns chi exigeschan plets novs, dain nus nella regla be ils chavazins o almain be üna fuorma, nà las otras variantas. Quaistas sun lura da tscherchar suot l'artichel chi porta per chavazin il nom in menziun. Eu tschantscherà p. ex. da chavras muottas, vallaisas, giaglias etc.; eu dscharà cha'l traghun ais furmà dallas *chammas tragliun, il tort* etc. Sch'ün voul savoir co cha quaistas chavras muottas as clamman in ün dat lö, tschercherà'l suot *muot* e chatterà chavra *motta, mottla, mutta, muttla* etc. e pro *chamma* chatterà'l *jomba, tgomma, giomba* etc. Pro'ls artichels chi seguan ha eu retgnü per ütil da dar minchatant quaistas fuormas in üna nota in fuond della pagina. Tuot que chi ais in nota nun vess dimena da far part del text definitiv.

* * *

Tgnand quint dels bsögns ed interess da nos pövel ha eu mantgnü eir per la part strettamaing dialectala dappertuot l'ortografia ordinaria dellas differentas regiuns letterarias. Que ha per conseguenza cha tscherts segns han üna valur differenta seguond il dialect, al qual els s'refereschan. Il pled *chau* da Val Müstair p. ex. suna güst precis sco *tgau* in Surselva; *páun*

inveza sunerà in Eng. ota *pèm*, in Val Müstair sco ch'el ais scrit, in üna buna part della Surselva *pèun*. Quà las differenzas las pü importantas:

1. *ch* Eng. e *tg* Surs. = sun egual cf. *tx* da Gartner.

2. *ch*, *gh* in Surs. sco l'ital. davant *e* e *i* *che*, *chi*, *ghe*, *ghi*; tud. *fe*, *fi*, *ge*, *gi*;

il *chéjel* (Kegel) engiad. as scrivess in Surs. *tgejel*;

il *chéghel* sursilv. as pronunzia sco'l tud. *Kegel*.

3. *ei* sursilv. udin nus in Eng. pel solit sco *ai*. — Nos *peis* (i piedi) vain pronunzià cun ün e strèt; *ils peis* (i piedi) sco el vain pronunzià bod in tuot la Surselva suna circa sco nos *pais* (il peso), Engiadina bassa. Ün sursilvan chi legess nos *véider* (vecchio) il fess sentir circa sco *vaider* (vetro).

4. l'o fich strèt in üna part d'Eng. bassa p. ex. in *hom*, *donna*, *ossa* (jetzt), *bocca* (Mund) correspuonda quasi exacta- maing als medems plets in tscherts dialects da Surselva inua els vegnan scrits con *u hum*, *dunna*, *ussa*, *bucca*.

5. *aun* in Eng. ota = *èm*, qualchevouta *ém* alla fin del pled, in mez *èn* etc., in üna buna part della Surs. circa *èun*.

6. *-aint* in Eng. ota ha eir pel solit la valur da *-ènt*, sco in *aun* ha quaist è ün sun nasal.

7. *ún* final in Eng. ota = *úm*.

8. *-ieu* in Eng. ota = *-ía*, in Eng. bassa = *-íou*.

Da Nr. 5 inavant dainse per las fuormas dialectalas e pels exaimpels in pür dialect, tuts sü ad uraglia, ils suns circa sco ch'els vegnan pronunziats, nempe *èm*, *úm*, *íou*, *ía* etc.

Sco *segns speziels* ha eu introdüt (pels citats in pür dialect) be alchüns, cha minchün incleia quasi sainz'oter. Els sun:

l'accent grav per l'ò e l'è largs, accentats, pronunziats con la bocca sten (fich) averta.

l'accent ajüz per l'ó e l'é strets, accentats, pronunziats con la bocca plü serrada, plü stretta. Eng. ota: *ót*, *fós*, *gód*; Eng. bassa *òt*, *fòs*, *gòd*; utrò ais quaist sun rar. *èrba*, *èarba*; *quél*, *tsché*l (jener).

ē, *ā*, *ō* etc. indichescha la lunghezza del vocal.

f, *fch*, *ʒ* sun suns sonors: *rösa*, *maisa*, *cura/schi*, *ja/scháir*, *oriʒónt*, *i/schi*, *fufóir* (fügir) *ʒécr* (dir).

Ün *r* sur la lingia significha ch'el nun ais pronunzià e cha'l vocal ha l'accent: *cantar*, *aver* = *cantá*, *avé*.

^a e qualchevoutas d'inrar eir e indicheschan il vocal pü o main müt: *bacharíá*.

L'n nasal dainse cun *ŋ*.

Fand eir abstracziun dels motivs indichats in principi da quaist'alinea, nun füssa stat pussibel da definir plü exactamaing ils suns, e que per il simpel motiv, cha la granda part del material ans provain d'annotaziuns da noss collaboraturs, fattas in granda part culs solits segns dell'ortografia. Nus dovrain las grafías surindichadas be cur chi nun ais ingün dubi sur da lur exactezza. — Cun quaists simpels mezs as po indichar be fich approximativmaing la pronunzia. Per determinar il sun del vocal nel pled pronunzià circa *quül* (quel) a Ftan e Ardez, o circa *tgäura* a Medel e utrò vuless que segns del tuot speziels con ün'indicaziun precisa dell'articulaziun. La stessa chosa vala pel sun tanter *ö* e *ü* in *targliön* etc. (Muntogna). Surtuot nos *o* e *e* in part eir l'*a* ha ün'infinità da sfümadüras (nüansas) fich caracteristicas ed exactamaing distinctas, chi smütschan ad üna rappresentaziun grafica. Per duos suns fich frequaints e tipics in bod tuot il territori crai eu però cha nus stovessan nella redacziun definitiva introdüer segns speziels.

Que as tratta del sun tanter *e* ed *i* in *tschél* (Himmel), *chasté* (Schloß), *quést* (dieser), *che* (was): Sent etc. *stéma* (stima), *fést* (bastun): Surselva; e da quel fingià menziunà tanter *o* ed *u* in *hom*, *donna*; *um*, *dunna* etc. Per quaists proponess eu dus segns chi cuntaintan l'ögl a tuot ils lecturs e caracteriseschan, a meis parair, cleramaing ils suns mempe

é: *fést*, *stéma*, *tschél* e

o: *donna*, *bocca* etc.

Eir per *targliöns malöns* etc. as podess dovrar quaist segn cul trema.

Tuots plds e citats in pür dialect, notats da nus svesa, raramaing eir da collaburatur pro frasar, ma regularmaing pro las fuormas del chavazin, sun stampats in *caracter cursiv*; quels, tuts sü dalla letteratura o dats aint dals Sigg. correspondents, in *caracter solit*.

S c u r z n i d a s.

La granda part da quellas chi regardan la letteratura as chattan nel rapport del an passà, Annalas XXX. Las novas sun tant leivas d'interpretar, ch'eu crai podair far a main d'and dar

üna glista, tant plü cha nus stovran cul temp lavurar oura üna bibliografia. *Fögl o Gas. rom.* etc. 64, 21, 2 voul dir: Fögl d'Engiadina o otra Gasetta del an 1864, No. 21, pagina 2. Per ils noms da lö avaiva Melcher divis tuot il territori in trais parts principalas distinctas con I, II e III.

I per la Surselva fin a Flem (Flims).

II per il Grischun central, da Flem fin al Munt Alvra dad üna vart, e al Munt Giügülia dall'otra.

III l'Engiadina e Val Müstair.

Ultra a quaistas ciffras romanas avaiva introdüt Melcher per distinguer las regions pü pitschnas ciffras arabas:

I 1 = Tavetsch, 2 = Medel, 3 = Cadi, 4 = Foppa etc. Quaist grand'üsi da ciffras renda l'orientaziun straordinariamaing greiva, tant ch'eu ha retgnü per bönn, a cuost dad esser ün pa pü lung, dad indichar quaistas regions cun custaps. Qua las abbreviaziuns:

I **Tuj** (Tujetsch, Tavetsch), **Med** (Medel), **Cad** (Cadi, da Mustér, Disentis fin Tavanasa cumprais Breil = Brigels), **Fop** (Foppa, Gruob fin a Flem), **Lug** (Lumnezza, Lungnez).

II **Pl** (Plaun = da Flem fin e cumprais Razen, Rhäzüns), **Duml** (Dumliasca), **Munt** (Muntogna, Heinzenberg), **Sch** (Schams), **Vd'A** (Val d'Alvra, dal Schyn = Meir = Mür al Munt Alvra), **Ss^s** (Sursèss = Sursèt, Oberhalbstein).

III **E. o.** (Engiadina'ota), **E. b.** (Engiadina bassa), **V. M.** (Val Müstair).

Noms da lö.

Qua ha eu adoptà cumplettamaing ils segns da Melcher mettand pro qualchadüns chi mancaivan, non siand els gnüts fin quella vouta amò in consideraziun:

I An *Andest*, Bri *Brigels*, Ca *Castrisch*, Cam *Camuns*, Cu *Cumbels*, Da *Dardin*, Di *Disentis*, Du *Duvin*, Fe *Fellers*, Il *Ilanz*, La *Ladir*, Lu *Lumbrein*, Luv *Luven*, Mo *Morissen*, Pa *Panix*, Pi *Pitasch*, Ri *Riein*, Rua *Ruaun*, Rusch *Ruschein*, Sag *Sagens*, Sav *Savgiein*, Se *Seth*, Sch *Schlans*, Schlu *Schluein*, So *Somvix*, Surc *Surcasti*, Ta *Tavanasa*, Te *Tersnaus*, Tru *Truns*, Uo *Uors* la *Foppa*, Vig *Vigens*, Vil *Villa*, Vri *Vrin*, Zi *Zignau*.

II Afer *Ausser Ferrera*, Alm *Almens*, Alvan *Alvaneu*, Alvasch *Alvaschein*, An *Andeer*, Bra *Bravuogn*, *Bergün*, Bri *Brienz*, Ca *Casti*, Caz *Cazis*, Clu *Clugin*, Co *ConTERS*, Do *Donath*, E *Ems*,

Fe *Feldis*, Fle *Flerden*, Fil *Filisur*, Ifer *Inner Ferrera*, La *Latsch*,
Le *Lenz*, Lo *Lohn*, Ma *Mathon*, Mar *Marmels*, Mo *Mons*, Mü
Mühlen, Obv *Obervaz*, Pa *Paspels*, Prä *Präz*, Rä *Räzüns*, Re
Reams, Ro *Rofna*, Sa *Sarn*, Sav *Savognin*, Scha *Scharans*, Sche
Scheid, Sta *Stalla*, Stu *Stuls*, Stü *Stürvis*, Su *Surava*, Ti *Tinizun*,
Tra *Trans*, Tri *Trins*, Ur *Urmein*, Zil *Zillis*.

III Ar *Ardez*, Be *Bever*, Bra *Brail*, Chamu *Chamues-ch*, Ci
Cierf, Cpf *Champfer*, Fe *Fetan*, Fu *Fuldera*, Gua *Guarda*, La
Lavin, Lü *Lü*, Mad *Madulein*, Ma *Martina*, Mü *Müstair*, Puntr
Puntraschina, Ra *Ramosch*, Sca *S-chanf*, Schla *Schlarina*, Scu
Scuol, Se *Sent*, Si *Sils*, Silv *Silvaplana*, S. Ma *Soncha Maria*,
S. Mu *San Murèzzan*, Stra *Strada*, Su *Susch*, Ta *Tarasp*, Tschl
Tschlin, Va *Valchava*, V. Fe *Val Fexs*, Vna *Manas*, Ze *Zernez*,
Zu *Zuoz*.

Quaistas scurznidas dovret eu bod exclusivamaing per l'in-
dicaziun dellas fuormas in principi da mincha artichel. Nel text
svess, stögl dir avertamaing, cha que am repugnaiva da gnir
ad ün cuntin cun cifras e custaps, eir chattet eu cha I *Cad* Tru
ais güst uschè lung sco Trun e cha III *V.M.* Ci ais ün toc pü
lung co *Cierf*. Laschand pür davent il *Cad* e *V.M.*, schi ais la
differenza minima. Dat nos pitschen territori chi nun domanda
grandas cognoschentschas geograficas per podair s'orientar, ha
eu preferì da m'inservir dels noms tuot alla buna sco cha nos
Segner ils ha creats: *Tschlin*, *Sent*, *Savognin* etc. — eir scha
quaist ha per conseguenza üna incoerenza tanter ils noms scurz-
nits, ch'eu per motivs tecnicos nun podaiva müdar, e quels cum-
plets. L'amur per nossa lingua materna nun am permettet nempe
da m'inservir dels terms uffizials in buna part del tuot tudais-chs
sco *Fellers* (*Fallera*), *Inner Ferrera*, *Obervaz*, *Waltensburg* etc.
Eu ils notet generalmaing sco ch'els vegnan pronunziats sül lö
cun excepziun dad alchün chi vessan causà massa granda con-
fusiun sco *Murmarera* (*Marmorera*), *Suvagnin* (*Savognin*), *Sal-
lof* (*Salouf*), *Rueun* (*Ruaun*), *Luin* (*Lavin*), *Uarda* (*Guarda*),
Broil (*Breil*) etc.

Siand pür massa noss vaira noms rumantschs, almain quels
dels lous pü distants, pac cugnuschüts eir dals noss e cumplet-
tamaing novs als esters, ritegn per absolutamaing necessari
d'and dar qua üna glista alfabetica:

Alvagni *Alvaneu* II

Bravuogn *Bergün* II

Baiva *Bivio* II

Breil *Brigets* I

Brinzauls <i>Brien</i> II	Razén <i>Räzüns</i> II
Casti <i>Tiefenkastel</i> II	Riöm <i>Reams</i> II
Castrisch <i>Kästris</i> I	Sagogn <i>Sagens</i> I
Chamues-ch <i>Campovasto</i> III	Salouf <i>Salux</i> II
Cunter <i>ConTERS</i> II	Savgiein <i>Seewis</i> I
Domat <i>Ems</i> II	S-chanf <i>Scanfs</i> III
Fallera <i>Fellers</i> I	Schlarigna <i>Celerina</i> III
Ferrera d. a. <i>Inner-Ferrera</i> II	Schluein <i>Schlewis</i> I
Ferrera d. o. <i>Außer-Ferrera</i> II	Scuol <i>Schuls</i> III
Flem <i>Flims</i> II	Segl <i>Sils</i> III e II
Glion <i>Ilanz</i> I	Sumvitg <i>Somvix</i> I
Lantsch <i>Lenz</i> II	Surcasti <i>Oberkastels</i> I
La Punt <i>Ponte</i> III	Susch <i>Süs</i> III
Marmorera <i>Marmels</i> II	Stirva <i>Stürvis</i> II
Martina <i>Martinsbruck</i> III	Tinizun <i>Tinzen</i> II
Mon <i>Mons</i> II	Tschlin <i>Schleins</i> III
Mulins <i>Mühlen</i> II	Uors F. <i>Uors la Foppa</i> =
Müstair <i>Münster</i> III	Waltensburg I
Mustér <i>Disentis</i> I	Vaz <i>Obervaz</i> II
Paniu <i>Panix</i> I	Veulden <i>Feldis</i> II
Pasqual <i>Paspels</i> II	Vignogn <i>Vigens</i> I
Ramosch <i>Remüs</i> III	Ziraun <i>Zillis</i> II

* * *

Amò otras inconseguenzas am podran gnir imbüttadas, allas quaias eu'm sun expost per render la lectura plü clera ed agreabla sainza slungunar per que il text. Eu nun am podet decider da fabricar tuot ils artichels sül medem last. Minchün dad els ha seis ajen character e ha da gnir lavurà oura seguond il material ch'el contegna. Cur ch'eu retgnet per bön, fet eu abstracziun della norma ch'eu m'avaiva fixada. Scha ils proverbis, las locuziuns, ils citats letteraris etc. d'ün dat artichel nun as chattan tuots in ün lö schi cha'l scrutinatur piglia la soncha pazienza dad ir a'ls tscherchar.

Eir per ils chavazins am ha tgnü be cum grano salis vi dalla decisiun da tour il pled d'Engiadina bassa sco tal. Cur ün vocabel vain avant be sporadicamaing in Engiadina, ais cognoschü be in qualche lö e dals pü vegls, o vain avant üna vouta in qualche manuscrit vegl engiadinais e cha'l medem vocabul al cuntrari ais tipic per la Surselva o il Grischun central, schi ha eu tut il pled sursilvan o del Surset sco chavazin. Eir nel

cas inua l'Engiadina ha be ün impraist tudais-ch e il rest ha üna fuorma originala rumantscha ha eu tut quaist'ultima sco pro *tuargia*. Minchün vezz eir aint cha *pettenbrot* s'affà pü bain sco chavazin co *put in bröch* o *pitt in bröch*; tant pü cha nus vain la medema fuorma dall'Alvra al Badus, cha in Engiadina in-veza as müdla da lö in lö e ch'ella ais il main cugnuschüda in Engiadina bassa.

* * *

CHALANDA la — il primo del mese — der Erste jeden Monats: Carisch, Pallioppi.

Fuormas: III E. o. *chalánda*; E. b. fin e comprais Ta *chalònda*; il rest da Fe a val e V. M. *chalénda*; Ra *chaléndra*. Eir utrò influenzà da chalender, Scu *trametter cul chalender d'Avrigl*. II e I *calònda*, Vri *clònda*, Sch *calánda*.

1. Dappertuot amò in memoria della generaziun media nel sen surindichà. Vain dovrà hoz, pel solit dasper'a *ils prüms*, *l'amprem* etc., per tuot ils mais a Tschlin, Vna, Ardez, Lavin, Brail, Zuoz, il Schams, Scheid, Veulden, üna part della Foppa, Luven e la Cadi: *chalònda Settember, October, calònda Genè, Favvè* etc. — Suvent eir sainza il nom del mais: *Sülla chalònda faina quist e quist; quist eivna chi vain efa chalònda*: Ardez. *Damaun ei calòndas*: Cadi. — La granda part del territori il douvra da preferenza davant ils mais da Marz, Avrigl e Mai o l'ün o l'oter da quaists. *Gewöhnlich für März, April und Mai, kann aber auch für andere Monate verwendet werden*: Sagogn. Auost ais eir ün dels mais preferits: *Chalendr'Auost* Ramosch, Cierf etc. — In tscherts lous vain el amò dovrà alla veglia, ils 13 del mais: *Susch; er ussa pils 13, ils prems alla viglia*: Praez. — Utrò sta'l per sparir: *uossa da rêr, avaint da mia algordentscha bger, uossa pel solit, ils prüms*: Schlarina; *i schāvan la chalanda per ils prüms, uossa pü*: Samaden; *igls vigls vevan bler cun que, cun quellas calòndas, per tut igls meins*: Scharans; am Verschwinden: Laax; *Calònda da rar*: Cunter; *mò per l'aura: ussa vein calònda, schi l'aura sa volva*: Trin. — Chalanda Mars per ils prüms Mars s'ha però mantgnü generalmaing.

Lit.: . . . ed intra in carica chalanda Schner 1894: Fögl 93, 4, 2. Calond'Uost dallas $4\frac{3}{4}$ – $7\frac{1}{4}$ suenter miez di succed'ei: Cal. rom. 60, 1. L'avertura d'avent'aber pér Calonda Zer-

cladur: Gas. rom. 58, 9, 4. Chialanda: Calenda — Nomencl. volg. it. 1666. Chialanda: der erste Tag des Monats — Man. Lans. 53, 17 sec.

* 2. La Foppa clamaiva e clama inqualvoutas *calònda stad* ils 1 Jün: Ruaun. Calonda stad 1 Juni (Gruob): Bauer. Als früher die Lungnezer ihre Ziegen nach Vals trieben, um sie dort zu verkaufen oder gegen Speck um die Milch ließen, nannten sie den Markttag *Calondas* (11. Juni): Lugnez.

3. Dovrà sulet, sainza il nom del mais, piglia Cal. in divers lous ün s final (accus. da calendae). *Oz egl calandas*: Ferrera d. a. — Quaist ais sur tuot il cas nella Cadi da Trun a munt. Calondas, las, der Erste des Monats: Carigiet. Gl'emprem gliendischdis dil Zercladur crod'uon sillas calondas: Gas. rom. 63, 22, 2. Las Calondas ha ei tunau, camiau e draccau...: Gas. rom. 62, 40, 2. La glina pleina dellas Calondas vegn cun suffel: Cal. rom 63 Fanadur. — Las Calondas porta lu il bap de casa la fadigia dil meins agl ustier enstagl a casa: Gas. rom. 65, 1, 2. Qua podess'el esser eir plural. — In qualvoutas piglia'l l's eir cul nom del mais: Anno 778 sin la mort d'avat Adalberon II ei per Calondas de Favrer il pietus...: Amitg d. Rel. 38, 53, 421.

4. Ils noms Favrer, Mars, Avrigl, Mai o üna part dad els, seguond il lö, piglian la funcziun d'adjectiv e per conseg. l'a fem. davò Calonda in I e II surtuot dal Schyn inavant vers la Surselva, spezialmaing in tuot la Cadi: *Calònda favrèra, marsa, magia*: Veulden. *C. marsa, avrela, magia*: Trun, eir Carigiet. *C. marsa, magia*: Huonder. Calonda maja: Am. d. Piev. 49, 24, 95. Calond'Avrela: Gas. rom. 59, 15, 2. Eir nel vegl engiadinais and chattain nus fastizis: Par lg prüm hann els urdino chia scodüna cuiaunza daia imünchia an par Chialanda Megia fer lyr tuot aschantamaints in baselgia...: Stat. Schlar. 1609 An. IX, 164.

* 5. A Trin vain Cal. eir dovrà nel sen da: prüma quindeschina del mais: *en quella Calonda sai jeu bu pagar* (avant ils 15).

6. *El paga lu Calonda Mai!* (niemals) o: *Quei sal ir a trev en a Calonda Mai!* (das hat er gesehen!): Trin. Allusiun a mai = nie. — Eir *Calòndas grècas, calònda grèca* — aint dall' Italia, ma rar.

7. A chaland'Avrigl vain sco dapertuot tramiss in Avrigl cf. *Nar d'Avrigl*. A Sent vain fat quaist a Chalenda Mars.

8. **Superst.:** *Calòndas sin mefiarma* (marcurdi) *a venderdis* *vevan ils vegls buca bugen, pertgei ch'ei dess lu in schliat meins* *cun schliatt'aura:* Mustér. *Ŭna part uâran* (guardan) *blèr sùla chalēndra, sco da nan arar als chòmps — i dischan chi na vegna usché bēlas* (bellas) *spias — da na spòndar grāscha, chi mor' ora'l tschisp* etc.: Ramosch.

9. **Prov.:** Bella Chalanda, trid mais; — e viceversa: Trida chalanda, bel mais: Vital An. XIII, 17. — Il proverbii: stgiras calondas e clar meins, para buca se verificar: Gas. rom. 62, 35, 3. Dapertuot in I, II e III in da tuottas sort variantas, sco: *Bēlas calòndas, pōr* (povers) *meins:* Ziraun. — Ma eir il contrari: *Claras calondas a clar meins:* Mustér. *Bialas calondas a bi meins:* Medel. — Bler pū rar co quel cul contrast.

Calanda mafcha (Chalanda Mai) *setscha,*

Erva sin mintga tschètga, (tschücha)

Calanda mafcha bletscha,

Mintga bòtta sètga: Ziraun, Mathon, eir III

ed I in diversas fuormas.

Chalanda Settember

Chi voul raschdiv il prenda: Vital An. XIII, 164 — eir Schams e prohabelm. utrò.

Chalonda Mai — cur cha'l cuc chanta,

Schi fain na manca: Tschlin

Da tgaland'Avregl

Po igl pucr da sugliel (sulagl)

Cugl laz (lat) *or d'nuegl:* Stuls.

Caland' favrèr

Mèaz digl faign aign fanér: Ziraun

Chaland'Avrigl

Quaranta ch'eu pigl: Vital An. XIII, 164 = Eu tegn pel nas a blers.

Pover quel mais ci ho Calonda sön'na dumengia: Lanz Biv. 160. cf. eir 8.

Chalenda Mars, cha'l jat ef ars: E. b. rima infantila — per far rir ils infants.

CHALANDAMARS il e la, festa d'infanzia e giorno d'elezioni. — Art Kinderfest und Wahltag.

Fuormas sco sura; cf. eir Nr. 4 e *l'ònda Marsa* II V. d'A. Alvagn, Le; Ss^s Mo; Mar: *l'anda Marsa*. — Cur el glivr'in s = masc., in a = fem. *Ils vegls schavan* „la chalanda mars“, *ils giuvens, il ch. m.*“: Segl.

1. In bod tuot III e II fin al Schyn granda festa pels infants. La daman ant di o, seguond la contrada, eir plü tard, magari la davomezdi, cumainzan els ad ir per las vias — in bler lous travestits o mascrats — cun enorns talocs, zampuogns, plumpas (enormi campanelle) — suvent della grandezza d'ün cheu —, s-chellas, qualvoutas eir brunzinas, sclingiand, chantand chanzuns, dschand sü poesias o fand discuors nellas chasas e pigliand sü robas mangiativas e raps o be las ünas o ils oters, seguond il lö, per far üna marena in cumpagnia (latmilch pel solit, a Samaden la tschigulatta) o purtar a chasa e far far l'ustrida, quaist'ultima eir insembel, o oter.

„Quaist s'ha mantgnü in Engiadina bassa amo a Ftan, Ardez e Tarasp“ disch l'Engiadinais 81, 6, 3. L'autur eira tuot oter co bain infuormà. Nus il chattain amò adüna a Tschlin (eir mascrada), a Ramosch: *i dévan séal, lura vendévn^a i fév^{an} ina tschaina insembel (lat milch); ossa raps, cassa par far viadi. Als juv^{ans} van la saira d'not intuorn cumün pro las juvnas a tor sü al chalendramars (padlanas, uatschs etc.) — sunáders (ball). — Eir ils hommens e las donnas: La duman als maschals jēv^{an} cun in toc fuatscha düra a bāiv^{ar} al vinars in uustria, — i las femnas vevan la sâira sco'na tschâina par dar adiôu als plazs da filar — lura dera glivrà cun ès: Ramosch. A Sent s'algora amò la glieut veglia chi jev^{an} intuorn a tor sü sem chònv, jótta id arbeglia i las mammas fév^{an} lura la dustrida cun tót. Sparì da löng innan, ma nels ultims ans tuornà in üsi. Scuol il cugnuoscha be tras ils oters, Tarasp al contrari l'ha bain mantgnü. A Ftan fa el part del schüschaiver (cf. quaist). Il pü grandius ais el in Surtasna, inua el fa part sco a Ftan dellas festas organisadas per la tscherna della suprastanza, ils uffiziants etc. (cf. cuvi).*

Ad Ardez as clama il di da cuids sves: il chalondamars — *la juvantüna à 3 davomezdits i trais nòts bal, tschaina in cumuniun, las juvnas pisserèschan pal mangiativ e'ls juv^{ans} pal*

vin e musica. La sauénda (seguonda) saira vegnan la juvnas cun schòcca còtschna alla veglia cun curduns dad'aur intuorn — e la tèrza in mascrada, la festività finischa cul tramagl dals paur (4ª saira); pü bod eir quinta saira pels ufants. — A Guarda e Lavin ultra ils Talocs etc. eir scrollas, scròls (Schnarre, ragnella, crécelle). I vain tut sü charnòm, chastognas, arbaglia, ris, juotta, ouvs, brümbblas sechas. Tuot quaista roba vain portada pro quella duonna chi surpiglia da far ils giantars = la padruna da Chalondamars (Guarda), la massèra (Lavin). La raccolta sto esser discreta, perchè ella basta percha'ls puobs possan mangiar ün eivn'alla lunga in comün in quella chasa; 6 dits indavorouda, la dumengia eir ün majöl vin, minchiün pòrta seis plat e sia pusada e ün öv e ün plat farina ed üna mezza nouda d'painch; — l'ultim dì survegnnà üna fuatscha grassa ün pa d'ustrida ed ün öv culuri. Mincha dì van ils puobets pitschans chi nu van amò a scoula cun ün pèr zampuogns clamònd ils puobs a jantar. — Uossa vegnna invidats ün di eir ils magisters ed il ravarenda. — Quaist as repeta bod dappertuot eir in E. o. Il 6avel dì, di da cuits, la massèra invida quels, chi eiran its cul sach, al vin chaud: Lavin. Tenor il quantum da roba chi survegnan po que rivar per 8 fin 10 jantars: Guarda. Eir Ftan pü bod 8 dis. Da pü vegl gniva eleta üna speziala giurisdicziun da mats a quaista mera cun cuvits, bursêrs, hom da ftüras etc. cf. Ritz An. XXIV, 149, Ledscha da Chalondamars. — Susch ha, sco dit, il chalondamars alla veglia, ils 13, in quel dì vaina müdà uffizi — ils ufants van 3 dids cun zampuogns a sunar aint la prümavaira subit davò jantà. Ils 13 vani cul sach a tour sü la mangiativa. 7—8 dids sco supra — las pü bunas schoppas chi's mangia in tuot l'on. — Per Zernez cf. Bezzola, Musa lad. 99.

Vain mis in obligaziun a nus tuots da scolar e talocar a tuot podair, per cha tuots benefactors dvaintan bain comoventats a dar ün bun Chalondamarz: An. XXIV, 149. — Ma per commouver amò da plü vain dapertuot chantà bellas chanzuns, surtuot quella del:

Chalanda Mars, Chaland'Avrigl
 Lasché las vachas our d'uigl —
 Cha l'erba crescha
 E la naiv svanescha —

in blerischmas variantas in part fich lungas cf. Vital An. XIII, 192 e Dec² I Ergänzungsband 162.

L'*uigl* e diversas rimas ün pa sforzadas d'E. b. am paran comprobar cha la chanzun vain d'E. o. Eir bleras otras vegnan chantadas, chi differeschon da lö in lö:

O che gust, o che bel spass
Ch'ais per nus Chalonda Mars,
Tuot cuntaints e bain fittats,
Cun zampuogns eir bain ornats,
Celebrain nus d'hoz il dì etc.: Lavin.

Da temp in temp fa ün magister o qualchadün üna chanzun da chalandamars chi vain lura chantada regularmaing in quel lö. In tscherts lous, sco in V. M. vain fat minch'an üna nouva, lunga poesia chi relatescha eir dels fats politics naziunals ed internaziunals avgnüts et oter. — A Zuoz per metter ün pa'd sal nella chosa e rir oura ils dormunzs chantna perfin üna in schalouver, chi del rest regorda la tragica chanzun del paur da Flem.

Stai si, stai si Gian Paul da Flem

Las vaccas van tuttats lau en —

La prima dagl zampugn d'argent igl prim etc.

Ün mat dirigia pel solit il chant.

Las chosas descrittas as refereschon be als mats. Las mattas (povrettas) stan sco scortas a chasa. Fingia a Brail chattaina ün pa pü d'galanteria — Mattas portan salzizs e mangian insembel. Quaist as repeta in Engiadin'ota, inua la festa ais stupendamaing organisada. Ün mais u pü aunz vegnan tres votaziun nomnos ils patruns e las patronas, chi aun da diriger la festa —. La penultima dumengia da Favrer ais *la prova dellas s-chellas*. Tuot la cumpagnia intuorn vschnauncha cun giaisclas grossas, dus cun sü sunaglieras sco chavals cun üna schliesa e las *vachas* (= tuot ils oters puobs na patruns) vaun sclingiand. Il di da ch. m. vain lura tut sü chastagnas, liaungias e raps. — Eir cò sco utrò — fessal (lain spazzà) per s-chudér la pigna e rustir las chastagnas e furchetta e sdun da tour cun sai etc. etc. *Pover quel chi vuless disminuir quaiста festa in ün möd o l'oter*. Zuoz. — Simla in tuot l'E. o. fin a Segl. Be a Madulein, la Punt,

² Decurtins.

Chamues-ch, Puntraschigna vain *il Tschütschavraun* (cf. quaist) in seis lö. — A Samaden vain impé dels padruns *il sogn* (signun), *il cassier*, *il postigliun* costümats, ils oters = *ils pasters* ed ils pü pitschens = *ils preparands*. Bod dapertuot in E. o. ed eir utrò vain trat la roba sün üna o plüs schlittras. Ils preparativs cumainzan fingià a bëman. — Feista plaina d'vita. Bain different eira amò avant pac'ans quaist üsi a Segl ed in Val Fex: Fingià 8 dis avant cumainzan ils giuvnets ad ir sur mezdì *cullas sis plumpas e brunzinàs* per la vschnauncha intuorn, els entraivan aint illas chasas, i giaivan in üna lingiada (Gänsemarsch) intuorn il sulêr schlingiand. Il di da ch. m., al cuntrari, giaivan els sainza zampuogns, cun *saléras* = s-chaclas lungas, bleras voutas da nuschèr, cun bels intagls, sco las solitas saleras, ma bler plü grandas, circa 30 cm da lungezza, cun divers chòtans o chaschottins per metter aint la roba survgnida. Ellas gnivan dovradas be per il ch. m.: *I las purtāvan aint a culöz cun ün fila sché, i pichāvan cul vierchel trac, trac, trac. Lat mielch, chastagnas, salam. Eir mattas. Dus mats pü grands giavan cul chava gl a pigliér ils sunéders*. Uossa sco nel rest d'E. o.

A Cierf V.M. fanna ün grand viadi. La daman botezzas (allas 3) vanna sü Lü, da Lü a Lusain-Fuldera e da rituorn a Cierf taloccand; — i chantan i dischan sü poesias. Il pü bun scolar ha da far il discuors grand, ün oter il cuort, seguond quant chi dan. Prossems dis — convivis. — *Avant cur 'cha'ls puobs dals divers lous s'inscuntrevan dera tremendas battòstas, quals chi jèssan or d'via.* — A S. Maria giavüschna buna spranza er scha'l toc fain e pitschan. — Müstair ha ün cumandant cun sabel e polismütze.

Eir in Val d'Alvra e Surset dappertuot grandas battostas. — *La buobanaglia vers las 8 culs pli gronds zampugns e stgellas cunter Alvaschein — i stgalòinan* (sclingian) *par anvidar quels d'Alvasch. a far ina baruffa, er ussa, baruffas infamas — ussa pi moderó: Lantsch. Quels da Cunter cunter Riom, lura, si'va dat giu pil nas, s'univna ed ancuntar a quels da Suvagnin, ussa pli da rar, avant obligatori: Cunter. In tscherts lous, sco a Casti, Tinizun etc. aise gnü scumandà d'as batter. Co davantav'igl bagn savens mal ampernevals cas e picas e mala viglia (vöglija) tgi cuzavan (düraivan) fin tgi eran carschias (creschüts) et er anc si'va. Tals sadems (Schlägerei von sa dar) en ossa per*

vanteira tras igls lehrers e schulrats dismes, aber betg sainza ferma energìa e fadeia: Casti. — Vastias da pàst^{ars} cun flurs — schlittra cun broccas, chalderas, supcha da munscher sco cur tgi von ad alp: Marmorera. Ad Alvagni danna surtuot *arveglia* (Erbsen). *Cun quella vegneva a chefa faz la foppa*. La domanda maliziusa dels creschüts „Egl sto l'ònda Marsa ven scola (vi'in scoula)?“ as riferescha al effet spezial cha quai gener da vivanda prodüa nel apparat digestiv ed alla musica chi and resulta. Eir qua sco a Tschlin e utrò ils scholars grands van *an bagódas* (cf. bagorda = mascra) e fan da tuotta sorts nardats sainza schaniar gnanca ils magisters. A Lantsch han las mattas la *fievia grassa* (giövgia grassa) *igl madem sco'ls buops aber sainza sampugns*.

Dal Schyn a val, in granda part eir sur il Schyn ais la C. marsa — pel solit ün pa plü tard, vers la metà del mais, C. marsa veglia, suvent sainza ün termin propi fix — il di della tscherna della supranza. Cf. *Vischnaunca da Calonda marsa, cuvi, tschantada, plaz* etc. — L'an politic cumainza cun quai di. Eir oters fastizis dell'importanza del dit term nels temps passats s'han mantgnüts infin hoz. A Calondamarsa antschéva la meréia (Pachtvertrag da mër = major), in paga ils tschains (fits). — Kündigungstag — Vertragstag. Pachtverträge gehen von calondam. zu c.: Scharans. Ultra alla supranza gniva natüralm. quel di eir nomnà ils impiegats comunals e da baselgia. — L'emprema dumengia de Mars vigneva e vegn ancussa mez (miss) caluster — in baselgia: Tujetsch, Muster, Sumvitg. — A Luven (protestant) vain pro'l tscheiver, las nozzas etc. fat circa il medem sco pro'l ch. m. engiadinais. — Eir la Bergiaglia festegia il *Calènda Mèrz* bod sco in E. o.: Soglio.

* 2. La roba chi as survain in quai occasiun: ir pel ch. m.; dar il ch. m.; survgnir il ch. m. (dapertuot ingiò el vain festegià).

Ling.: Dal lat. *calendae* il prüm del mais. In incripziuns suvent *Kalandae* (cun a). Da quai fuorma avainse da partir. Per spiegar l'e della part suot d'E. h. e V. M. ans mancan las fuormas veglias. L'influenza da *chalender* o plütosta del latin classic per mez della baselgia ais pussibla. Nus nun stuvain pertant invlidar cha que as tratta d'üna zona intera chi, schabain separada da muntagnas, va eir in oters regards linguistica-maing insembel ed eira sainza dubi culliada tras la Val Vnuost ed il Heid. In üna part da V. d'A. e Ss^s s'ha masdà aint la

bun'anda (Tante) chi porta tuot quell'as bunas robas. Il passagi dal fem. al masc. as spiega cun *il di da ch. m.* e la finischun consonantica in s. — Cf. eir Du Cange IV 481 Festum Kalendarum. — Sco il *Calendimaggio* in Italia (cf. p. ex. Anastasio, La Vita ticinese), las Matronalia a Roma, la feista dellas randolinas in Grecia, inua ils infants van il di d'chal. m. intuorn chantand e domandand duns (cf. Otto Böckel, Psychol. der Volksdichtung) e otras simlas, ais ella sainza dubi üna festa per la prümavaira „ir a schingiar aint la prümavaira“ a la clamar, far gnir, davò ils lungs e dürs mais d'inviern tanter nossas muntagnas.

Ma i non ais ingün dubi cha las tradiziuns francas han gnü üna granda influenza e and sun forsa il punct da partenza. Ils francs cumanzaivan cun quaista festività del rinascher della natüra lur an politic sco nus. *Kalendae Martiae* a quibus veteres Franci annum auspicabantur: Du Cange IV 485. (Da notar la fuorma adjectivala del nom del mais.) — Singulis vero annis in Kal. martii generale cum omnibus Francis secundum priscorum consuetudinem consilium agebat (Pippinus): Grimm, D. Rechtsalt. I 341.

* * *

CHAVRA la — capra, Ziege.

Fuormas: *chävrä* III E. b., V. M.; *chēvrä* E. b. Br, Ze, E. o., II Ss^s Mar, Sta; *tgaurä* II Pl Rä, Bon, I Tuj, Med, Cad Di, So; *tgora* II Ss^s, V. d'A., Sch, Munt, Duml; *caura* da Domat fin e comprais Trun, eir valladas lateralas e Carigiet.

L'e e l'o generalmaing strets fin fich strets varieschan; III Ze ha e larg e Munt surtuot Präz o larg. L'a da Muster e quel da Medel, ch'ün podess alla pera, rappreschentar cun ä *tgäura* sun suhs del tuot speziels e differents da lö in lö cf. Huonder, Vorbemerkungen 432, Separat 2.

* 1. La chavra ais la vacha del pover: Fögl 83, 18, 1 — e dappertuot sco prov., sco: *Las chavras sun las vachas da la pōvra gliōt*: Vna. Seis lat nudrèscha e restorescha tuots, eir il pü pover, sco las frais-chas auas chi vegnan giò da nos munts. Perque l'ual, la valletta as clama *la tgóra dallas tèttras lungas*: Mulins, Val Fex. L'aua, la fontana, chi vain dal ot as diramescha da tuot las varts, sias tettas rivan a rinfras-char tuots. — In nossas valladas grippusas convain al paur da tgnair talas. Ils vegls 6—7 per chasa, in lous fich ots e badivs amò uossa

tantas o pac da main: Tschlin, Vna, Muntogna, Lohn, Mathon, Luven; o eir bler da plü, sco a Medel inua vain fat il renomnà *cafchiel caura*. — Usgliö norma generala 2—3 per paur. Smiss han be S. Mur. e Schlarigna, ma eir in oters lous cumainza a chalar. — *Pi bod* 5—6; 2—3 *mintgòin* (minchün); *ussa ils ples* (plüs) *an gnòinas* (ingünas), *oters dus*: Lantsch.

2. La daman vers las 5 va il *chavrèr* da chas'a chasa o da quartier in quartier sunand cun seis *corn*, *chuörn*, *tgiern* fat d'üna corna d'boc — *era fani en pau d'mufica ord lunder quels ca san far pulit*: Villa — o eir be schübland con dua dainta in bocca e schloppand la giaischla (cf. *curnér*, *tibar*). Las masseras o figlias d'chasa *laschan oura las chavras*.

Beinmanvegl jeu solvel

Broda e bulzaní

Jeu pren miu tgiern e cornel:

„Schei ô, ch'jeu sappi î!

Ti-ro-la-ri-la-rela etc. Diversas strofas: Dardin.

Jeu vòmmal silla pezza

A dòrmal tut igl di.

Las cauras vegnan sezzas [svezzas]

Par far plifcher a mi: Luven, sco sura (cf. eir *chavrèr*).

..... Na löng,

Schi aud il chiern del brav *chavrèr* Dumeng.

S-chellom! Las *chavras* sgrattan vi dal mür

Spettond il tröp: Planta Wildb. — Vuschs mat., M. Lad. 156.

Chi nun ais pront per temp sto cuorer davò al *chavrèr*. Amò avant var desch ans as permettaiva a Ftan il di da San Gian il *chavrèr* ün bel spass cun las massèras. El sunaiva ant di (allas trais la daman be in ün pèr lous) *ve som, in plaz i oura som*, lura, davent al sprun battü — e nossas pouvras femnas davò *chi in chautschas, chi in schocca fuétt*, chi cun ün pe scuz e con üna pantoffla — ün brav toc a munt be al rupèt; *cusü üna rieva da tschella*. — A Cierf as ramassa la *juvantiina* al di da San Jon sül cumün i cur *chi vain las chavras muolfschna tóttas*; — avant faivna ün convivi, uossa vendna il lat e fan ün latmilch. — In oter cumüns vanna cun o sainza clam del *chavrèr* cun las *chavras* sün plaz o sü somvi o utrò in qualche clüs,

dinuonder il chavrèr cun seis chans las chatscha lura inavant. — Ellas fan seguond il lö e la saschun ün lung traget durant il di e tuornan pel solit la saira d'ün otra vart. — Clin, clin! i vain las chavras! tuot, specialmaing ils kindals cuórran a zevrar, surtuot las afólas, cun ün püschel da lana cotschna sün üna corna, ch'ellas nun giaiän pella prada o pels èrs e vegnan *pendradas* o pel cumün intuorn a lichar giò ils mürs. — Appaina a chasa vegnna *mufas* (munsas, mulsas gemolken³). In Sur-selva il mulschader nun sta dalla vart sco in Engiadina ed utrò, ma davovart cul cheu cunter la part davò della bes-cha e passa culla bratscha tanter las chammas davò aint. — Ingiav.: Tgau encunter tgil a diesch ca tilan dus. — Üna medaglietta romana nel museum da Vindonissa (Brugg, prüma s-chaffa a schneister entrand) rappreschainta il mulschader e la chavra exactamaing in la posiziun qua sura descritta.

Quaist ir cullas chavras düra da Chaland'avrigl (pel solit alla veglia, circa) infin october e seguond il lö e l'annada eir plü löng, fin dezember o magari eir infin nadal; infin chi's po insomma. — Lura vanna pella prada e pels champs intuorn, sü pels rövens a sblottar. *In utöñ a primavera van las tgòras sil buàl nua ch'ei betg frietò* (cf. frietar⁴): Präz. *Cu'gl pastur tgala da tgirar, van las tgòras sezzas pils culms a stattan 3, 4 èandas* (eivnas) *sainza vagnir a tgèa* (chasa); *lura fredna* (savuran) *l'ora*; *schì dat nev, schì vignana*, — „ah, i mida l'ora, las tgoras vignan!“: Mathon. Be in tschert lous in E. o. suna condannadas alla prashunia per far lö als S. S. skiists o per spargnar il s-chars god.

3. Ellas san ir dapertuot e non temman ne grippa, ne oter e cuorran svelt. Dal muel gross as disch in tuot il territori „*la va sco'na chavra*“, tschantschand p. ex. d'üna vacha, cur cha la va adüna avant las otras o dapertuot in lous privlus. *Cur in po ir pulit, schì diina „al va sco'na tgora*“: Mathon. ... ella (la vacha) raiva be sco'na chavra: Puorger, Dun da Nad. 1815, 13.

4. Il bel tröp chi avant furmaiva e fuorma amò in tscherts comüns diversa tschientinera ais compost da ch. da diversas

³ munfcher, mulfcher, mufcher, muölfcher etc.

⁴ Die Atzung aufheben, den einzelnen von der Verpflichtung befreien, die Allgemeinheit auf seinem Boden weiden zu lassen — *qua ei betg frietò* = *qua astgan las tgoras ir dapartut*. A Flerden a Masein eif ei frietò, mintgin sto far ir sil siu: Präz.

colurs e razzas. Las plü frequaintas sun forsa las *cotschnaintas*, eir las *giaglias*, *tacladas*, *scrivladas*, *strâlas*, las *chamotschas* (calur da chamotsch). A Such clamna *chamotschs* chavras grifchaintas cul cheu pitschen, sveltas, vivas. Frequaintas sun las *vallaisas*, grandas, chi dan bler lat. Tanter aint as chattan eir qualchünas *dal pagl lung*, *cun palégna lèunga*, *paléufas*, *palûfas*, *panderlîdas*, *barlatgè^adas*, *zotlûfas*; *zotlûda*, *pacleida* as clamma la ch. cur cha l'ais plaina d'zottlas (Schmutzknollen).

* 5. Tuottas han generalmaing bellas cornas; fich raras sun las „toggenburgheras“, las uschedittas *chavras muottas* (sainza cornas). Ellas vegnan trattadas nel tschantschar be cun dispretsch. Siand ch'ellas *barbottan* gugent — la chevras mottas barblöttan: Marmorera — as disch ad ün chi baderla blèr, chi ha adüna la bocc'avèrta: *tascha gio*, *chazra chévra muotta o kel dó e dô scu üna chévra muotta*: Champfêr, Mulins — *kella barbòtta scu'na chevra mótta*: V. Fex. — *Kell'e la dreza* (dretta) *tgora móttla* (die kann eins zusammenschwatzen, steht überall herum und schwatzt): Alvagni. — *Mòrd^r* (beißen) *sco ena tgora mutta*: Mathon.

6. Raras sun eir las *chavras albas*. *La chavr'alba nu vagn stimada*, *parché cha seis pail nu tegna chod*: Susch. Las cauras alvas ein pli sensiblas cunter la schliat aura: Villa. — Las chavras albas sun fallatschusas: Vital An. XIII 169. Clouder scu üna chévr'alba (Fröstling): Segl.

Da l'otra vart vain dit cha *lur lat sèrva da madschina*: Tschlin; *ch'el saia pü fin*: Zuoz; *pü ducsche*: Chamuesch; *eir lur charn*: Lavin. — Dalla rarità da quaista razza vain la locuziun fich derasada in tuot la Surselva e Grischun central *ir* (*ecr, oir etc.*) *sin cauras alvas* = ecr per far ena tgosa et aloura savecr far navot per en mutecf u l'oter betg prevedia: Surset. Andare in cerca di capre bianche; il che è quanto dire, essendo esse molto rare: andare invano. — P. ex. Cur ün mat va davo üna matta e ch'ün sa ouravant ch'el nun la survain. — *Ti vas guess en Tujetsch sin tgauras alvas, sch'jeu sai zitgei*: Muster = sainza rizzar oura inguotta. — Eir cun oters verbs o sainza verb: *vurda^r*, *mirar sin cauras alvas dumm*, unnütz herum-schauen (bei der Arbeit oder sonst) — *mirar ch'in sa buta nua*, *mirar a perder*: Ladir; auf jemand warten und so nichts tun, buc esser attents etc. — *becca patertgè^a ve da que ch'ign de* (disch): Mulins. — el non haveva zieva las experiencias

fatgas ne peda, ne buna vögla plü da lavurar sün cauras alvas (per inguotta): Bühler, An. I 16. — ...denton fan ils grischuns meglier de star en lur tiara che d'emigrar sin cauras alvas (ins Ungewisse): Am. d. Piev 50, 52, 93. — Ina talla admoniziun ord bocca d'in respectau um ... duess tuttina quietar empau la febra d'emigraziun e far ponderar madiramein avon che se metter sin in riscus viadi de tschei maun della mar — sin tgauras alvas: Gas. rom. 59, 35, 2. Ils 20 000 fr. bess [büttats] ora el budget...ein totalmein vegni strihai per bucca spender danès „sin cauras alvas“ q. e. nonsavend per tgi e per tgei: Gas. rom. 58, 29, 2. „Mo culla inculpaziun sin cauras alvas [ins Blaue hinein] che ..., ei mussau si nuot: Gas. rom. 58, 36, 1. O ti tapalori, vegnan ils Schvyzers e Laventiners mo sin cauras alvas?: Tuor, An. XI 139. *Jeu fetschel buca tschòina sin cauras alvas, cur in sa nuot sch'el vegn ni buc*: Breil. *Far ir sin cauras alvas* = tgnair pel nar, menar pel naso. — El (Dr. Giusep Huonder) ei ... selubius, de far ir sin cauras alvas siu naiv vischin ...: Cahannes An. XXXI 4. *Schar mirar o mussar las c. a.* voul dir tgnair ün ufant cul cheu tanter ils mans davò las uraglias e il dozzar sü — per spass o inmatschand, eir trar per las uraglias, I e II cf.: metter il cheu tanter las uraglias. —

7. Bler plü frequent (dal Alvra al Badus) ais per la stessa chosa l'expressiun *schar mirar (vurda, ver) las tgauras digl uestg* (episcopus). — Sch'in buob marviglius (bondrius) vul mirar ellas, tegn ins ils meuns de mintga meun il tgau, aulza el egl aul e domonda: „Vefas ellas?": Ladir. — Tei vi jeu schar ver las cauras digl uestg! Der Bube wird erst niedergelassen, wenn er antwortet, daß er sie sehe: Ina alva, ina cotschna, ina nera, ina blaua etc.: Dr. Tuor, Glion. — Oters laschan guardar aint il spejel. — Quel sa tudestg sco las tgäuras digl uestg! (nun il sa, o il sa fich mal): Curaglia.

* 8. In III vain al lö del ovais-ch il *vicari*, eir in II fin al Schyn. — D'üna traba (parevla) ida probabelmaing a perder, chi trattaiva, para que, il vegl tema del armaint fomantà, chi per survgnir erba avaiva gnü la glüminus'idea d'as far trar sü cun üna sua sül tet del clucher inua eiran trais fastüts e rivet natüralmaing stranglada — s'ha fuormada l'ironica locuziun *scört scu la chévra del vicari*, cf. eir Pallioppi. Vulair esser scort scu la ch. d. v. significha: vulair savair adüna tuot: Chamues-ch. *Tü chavra da ficari!* du dumme Gans: Müstair. Üna

combinaziun tanter las duos ultimas locuziuns ais quella da Mulins scòrt scu la tgora digl uestg. A Brail dischna eir scort scu üna chevra sainza cho.

* 9. La ch. ha uschè granda part nella vita del paur grischun cha sias qualitats e seis debels passan ad ün passar metaforicamaing ad oters essers vivaints o chosas. — *Quei ei ina tgora, üna chavra* etc. as disch dapertuot d'üna vacha maira, gnüda giò, pitschna — *üna tgorètta* —, chi maglia mal, chi dà pac lat, chi ais uitta (cf. quaist), chi non ha ingün pos, „malruasseivla sin il pastg e nauscha cun las autras en nuegl — ca maglia mal e va adina a curren sil pastg. — Che bun molfscher ch'ell'ais (la vacha), lama sco'na chavra: Puorger, Dun da Nad. 1915, 23. — Cf. eir 3.

10. Per l'uman serva surtuot la maigrezza della ch. sco punct da cungal. *Maigra, sècha sco'na chavra* as disch in tuot il territori da femnas, qualvoutas nel masc. eir da mas-chels — *quei ei ina tgäura crappada* Medel eir simplamaing *ina tgäura*. — *quo' in magher sc'ina caura denter ina pròit*: Breil (probabelmaing d'incler tanter ils madèrs dellas paraits da tablat da maderà) — *méger ch'el gèss tras las cornas d'üna chévra*: Zernez — *quel pudess eir bütschar üna chavra tanter las cornas*: III surtuot E. b. — Quaist vuol dir ultra l'esser majer d'avair üna fatscha stretta: Strada. E mi' Annigna . . . pudess bod bütscher üna chevra traunter las cornas, taunt megra ch'ell'es gnida: Melcher An. XXX 193. — *Quel po mütschar tanter las cornas d'üna chavr'ora*: Strada.

11. Las diversas parts del corp servan spess da cungal: *vantrigls scu'na chevra*: S-chanf, *chommas chavra* (bod stiglias, bod X-Beine), eir *tgil tgaura* ha quaist ultim sen; *aver dess, diess da tgora*: II = goba; cf. la chanzun tirolaisa: . . . hot Ohren wi'an Esel und a Buckel wie a Goas!, *culiez tgora* (maigrezza, dapertuot); el *o en brost da tgora* (schmächtig): Cunter; *membra da tgora* (stiglia): Riom; *pe da tgora* (Klumpfuß). Eir otras characteristics fisicas: *tuoss da chavra* = tuossetta sècha: Lavin; *sbeglér scu'na chevra*: III (laut schreien, weinen).

12. Ma eir qualitats chi regardan il spiert, surtuot vizis: *ver merveglias* (buonder) *sc'ina caura*: Lugnez. *Gulard scu ena tgora*: Savognin; *inguord scu las chevrass*: S-chanf; *ver spir cueidas sc'ina caura*: Lugnez — *esser pe co las chavras pels*

sejels: E. b. (nel medem sen); *ir lichond e piclond sco las chevras*: Zernez. —

* La chavra ais üna bes-cha guerragera per consequenza as disch: *i para be duos chavras* cur cha duos as dispittan: Susch; *dantiglius sco la chavra*: Guarda; *avär sänch chevra*, streitsüchtig sein: Champfêr; *far se tgaura burida*, ein mürrisches Gesicht machen — *vurda sc'egna tgora canada* (scannata) Ferrera d. a. — Eir la sensibilità pel fraid e la dolur serva da comparaziun: *üna pouvra chevra* = persuna cloudra: Champfêr (cf. eir 6). *Kikò sumaglia alla chevras*, schi vain be ün pèr guots, schi sum las chevras dalum a chefa: Champfêr; *Gl'ei buc aura pilla caura* (cur ca fa ruh): Vrin. *Tgoras e miràders on gufént sulegl*: Lantsch; *tmuoss scu'na chevra*: Schlarigna.

* 13. A quaist e al star gugent intuorn oziusas, as referescha la locuziun *èsser üna chavra* chi in regard ad ün mas-chel voul dapertuot dir: ün hom sainza curafchi, sainza pled, ün valanüglia, nosch lavurader, chi non vain our d'ün fat. *Chegl e'na detga tgora*: Savognin. — Eir per personas saimplas: *Avair ün spiert sco'na chavra*, dumm sein: Müstair.

* 14. Reguard allas femnas = baderlunza, chi saglia intuorn dapertuot, legera, choda. — *caura*: ina femna ca va tugi[tuotta di] per las vias entuorn dond dalla bucca: Riein; *tgaura digl uaul* ina che va pellas casas entuorn tudi a paterlòn: Mustér. — Fich sovent vain dovrà il nom della ch. per indichar üna femna, matta giuvna chi ha ferm dabsögn d'as maridar. — *Quei ei cauras de pucaus!* (dit sainza malizia, suriand): Castrisch. Ma suvent nel sen da, „Mädchen, das den Burschen nachläuft, mannstolles Mädchen, auch Weib“ (ün pa dapertuot ma surtuot in I e II). *La Stina va suenter ils mats sco ina veritabla caura*: Zignau. *Quei ei ina detga tgaura*, Bubenmädchen: Cadi.

Caura dal cumin,
Murònza da finadin
Spusa da nigin: Trun.

Las tgoras viglias letgan er bugén sal!: Präz. *Las tgaugas giuvnas letgien bugén sal, las tgaugas veglias van cun satget a tut*: Tujetsch.

15. Per mas-chels = *boc*, ma eir: *quel fa per femnas sco las cauras pil sal* o *far not per ina sco las c. p. s.*, sterblich verliebt sein: Lugnez (cf. eir 12, la cuaida); Eir generalisà, per

avoir l'arsaia da qualchosa — *far not per danès sco las cauras pìl sal* . . . gie quels van perfin suenter caussas che vegnen requiridas dall'apotheca sco medischina, suenter nitschollas, farbuns . . . e fan per da quei sco las cauras per sal: Tuor An. XIII 268.

* 16. La ch. serva ad exemplifichar da tuottas sorts: *Uschè löng chi vain cun üna futschigliada be tant co la boccada della chavra, cunvaina sgiar*: Scuol. *Las tgoras, sch'ign tegna bagn, schi vegnni schlè^{at}, sch'in tegna schlè^{at}, scha crapp^{ne}*: Scharrans. *Tgalà da far qua tgoras aint e tgora ô* disch' il pur da Lantsch alla buobanaglia chi fa granda rumur currand intuorn, aint ed oura. — Cur ch'ün prouva da tuot las manieras da far qualchosa sainza grattiar, disch il medem cun ün pa d'malizia *lascha toi* (tü) *anval* (be), *la tgora fo schon!* — Fich derasada in Engiadina ais la locuziun *as dispittar per la lana della chavra* (um des Kaisers Bart): Vital An. XIII 142 = La ch. ha il pagl cuort e üngüna lana. — Chi per la terra combatta e s'rampuogna, combatta e s'rampuogna per ün piz d'ün'aguoglia, per la sumbriva dal asen e lana da la chiavra: Abyß III 58 e Fögl 87, 10, 3. Cf. eir: rixari de lana caprina: Horaz, Ep. 1, 18, 15. — *Al nu s'ha fat nüglia, mo schi dera la chavra d'ün pover, schi crapevla* — in cas d'ün accidaint: Scuol. *Ussa quel vo cula tgora sela fiera* (culla chavra sülla faira) = far encunaschent enzitge tgi era zuppó. — *I vign cula tgora sela fiera!* (Ich bringe es 'raus, wenn niemand den Mut hat, mit etwas herauszurücken.) *Gnoin a dastgèa gnòir cula tgora sela fiera anfòin* (toccan) *ussa*: Lantsch. — La chavra tanter la parait ais fingià statta manziunada (cf. 10) *far canéra sco ina tgora tranter duas parés*; far mitgiert sco ina caura en ina preit I e II. — *Quel tgònta scu ina tgora tranter la seif* (ün chi ha üna trida vusch): Lantsch. — *Ad e tgod, tgi las tgoras ston ifar*: Mulins. — Sten frequaint, per dir cha'l moc penda gio pel nas ad ün ufant, q. v. d. ch'üna chosa ais in ün lö scu-mandà, ais *tü asch las chavras chi van p^{als} sejals*: E. b. (cf. eir *afola*) o eir *avoir las chavras chi güdan metter üert*: Zernez. Cur ün ufant ha pers blers daints, ais sdantà, as disch *hest tató la chévra?* III e II. — *Pegliar a tgora mòarta* = portar ün ufant sün las spadlas: Lantsch (cf. 19).

17. Tanter ils proverbis fingià manziunats e quels amò da manziunar il plü frequaint ais quel dellas chavras veglias.

Chavras veglias e giallinas giuvnas sun per l'economia: Vital An. XIII 143 e 168. — utrò per la chasa — dapertuot in da tuotta sorts variantas so gaglinas giufnas e cauras veglias bunas casarinas: Schluein. Gillinas giuvnas par uvér e chevras veglias par dar lat: Val Fex. Chevras giuvnas e giallinas veglias non sun per la chesa: S-chanf. La chavra veglia va in cha dal poer diával a crappar: Müstair. — Ma güst veglias sco l'an del cuc, ch'ellas crappan sainza chi's possa giodair la charn, non as das-cha laschar gnir: Chavras veglias crappan in chasa da la narramainta: Ardez. Tgoras viglias stoni mazzar, aschiglioc samazzani sèzzas, II. — Frequaint e derasà ais eir: Ils buns impississamaints (inspiamaints, cunsegls etc.) e las chavras zòppas vegnan davó: II e III. Ea saró la chevra zòppa: Schlarigna — as disch cur ch'ün arriva üna pezza zieva ils oters o zieva l'ura fixada. — Il paur sto savair trar sa chavra, la ch. da norma del uordan, dellas qualitats del paur sves: Cogas cauras, cogas femnas: Villa. Diavls da pucrs e diavls da tgoras: Mulins. Giavel purs a giavel cauras: Villa, I e II. A quaist as referescha sainza dubi il profetic dit del chavrer: gli'era en eda ki (qua) ainten la nossa vischnaunca in curèr tgi lascheva savens eir (ir) las tgoras aint igls pros. Igls vafschegns murmagnevan cun kest curer parveia da kegl; mo el niva a deir (dir): „tgora vòssa, prada vòssa“: Mons, eir utrò il medem raquint p. ex. Scuol: chavras da paur i prada da paur. — Oters prov.: las cauras en las caglias (bos-cha) e las cufchanieras en cufchina dei in buca envidar: Vrin. Cauras en caglias e femnas sin platta sto in buc dumandar, schi maglian: Pitasch. Cu la tgor'e carpada gidi poc dar arbeias (Lorbeerfrucht als Medizinal): Veulden, Medel = I's sto güdar per temp alla glieut e allas chosas. Als ommans is clappa p'al pled e las chévras pallas còrnas: III. Cur tut che di che la caura sei gaglia, sche ha'la in tac zanûa: I = cur cha tuot disch dal mal da qualchün, schi qualchosetta sto esser o — cur cha tuot sustegna üna chosa, schi ailch sto esser landervia. Ad ina caura jastra mett'ins buca si stgela (s-chella): Lugnez, Tujetsch = ins lei buca vignir ella suprastonza in ch'ei buca burgheis. Biaras cauras sa morden, mo biaras nursas vegnan parina en ign pign camon: Riein. — Allas chevras gusta pü bain ad invuler ün plüch stram our dad ün üert cu'l meilder fain in presèppan: S-chanf. Üna buna part da quaists proverbis sun nel istess

temp eir reglas da paurs. Amò ün pêr: *La primavéra stiarner fain, ne stiarner cauras*: Surcasti, I = las chavras *strüzzan* = cleien oura il bun del fain e büttan d'avent l'oter. Sch'ün non las lasch'ir oura per temp, schi'l toc del fain patescha. *Cur cha las chavras as struschan sü p'als mürs, vaina plövgia*: Tschlin. *La damaun de S. Benedetg pli bugen la caura crappada en nuegl che cambrida* (Frost) *sils pegns* (pins): Vrin.

* 18. Rimas infantilas, superstiziuns etc.: *la tgevra vo si pal mir e'l betg vo litgand si tgil*: Marmorera.

Ora, bell'ora,

Martin va culla tgora,

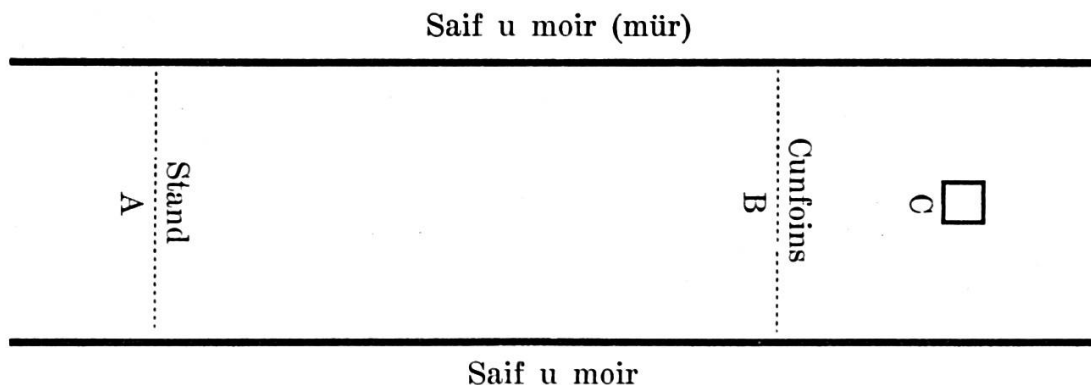
La tgora va tut en trot etc.: Cunter (lunga seria da vers) per far sclarar se (sü) e per dar cuturella.

Ora sin biall'aura — Martin ha tratg la caura — La caur'ha fatg tschun bucs — Martin ha stranglau tuts. — La caur'ha datg in bèschal — Martin ha tratg il tegan etc.: Riein. *La tgaura mòrta* (cf. eir 19 e 16) ais ün imagina per spaventar ils ufants. „*Mo mai* (it be) *el fein, schè vegn la tgaura morta*: Selva. Eir *anflar* (chattar) *peis caura en in purseppen*: Lugnez — ais ün striöm chi vain avant ün pa dappertuot. — *Igl ischéar* (in spiert in furma d'ina persuna) gniva da notg a munfcher las tgoras — anc ussa da quels tgi craian — la damaun danna lu betg latg: Casti, II, I e III cf. *dischöl* e *discheriel*.

19. Jous (Giuochi, Spiele). *Dar la caura* (giovar alla chavra) I e II. Ils üns davan la caura: Bühler An. VIII 298. — Diversas manieras, dus dellas qualas sun descrittas in Dec. II 202 No. 33 e 34. No. 33 correspuonda al *jovár a la tschutschla*: Sent, cun ün'ungla d'bouv, eir utrò in III cun oter nom e *a dar a la pòrtg^a*: II, Dec. II 203 No. 37. — La chavra ais rappreschentada in quaists jous tras ün toc lain cun dus roms, ün'ungla d'bouv etc., cf. in quaist regard Rütimeyer A. f. V. 20, 329 ff.⁵ — Il pü frequent ais ün terz gö chi vain giovà in tuot I e II surtuot sül pas-ch, aint in alp, sün prümara etc., in occasiun da masüras od oter, dals mats, vaschandèrs etc. (Hirtenspiel) ma eir nella champogna intuorn comün. Discretas diversiuns da lö in lö. Nos collaboratur da Lantsch disch: *Dar alla tgora* (par buabs). Lía (lö) da *fuiéar* (giovar): ina vòia (via) trantar duas

⁵ Schweiz. Archiv für Volkskunde: Über einige archaische Gerätschaften und Gebräuche im Kanton Wallis etc.

saifs u duas biez (bietg = chasamaint), nutgi passa betg blèara gliaut

Mintga búab o in pal odar in fest (bastun). Oin (ün) e igl pástar. Igl pastar sa posta silla lengia B dad in man (dad üna vart). Igls otar buabs en (sun) sigl stand A cugls sèas fests. C e in stétgal (Block). Quels sin A patan (büttan) igls seas fests e amprovan da far dar antúarn igl stetgal. Dátal antúarn (sch'el da gio, crouda), schi amprova igl pastar spèart da metter sòi (sü) el avant tgi l'otar vigna da tgappar igl fest e turnar tar A. Cupétgal betg igl stetgal, schi tòira (tira) igl sagond igl pal, siva igl tèarz, quart etc., anfòin tgi òin totga (infin cha ün tocca) e fo cupitgèar igl stetgal. Dantant tgi igl pástar metta soi el, amprovan da fufòir (fügir) anavos cugl fest. O oin igl fest an mang dantant tgi igl stetgal e sidrez e igl pástar po tutgèar el, schi sto quel búab siva èassar pastar e igl fia (giö) antschéva da nov.

Ei vegn getg (dit): „*caura tia*“ ent il far giu la caura. Quels ca train, gin (quels chi tiran dischan) mintgaga: *caura!*“: Sagogn. — La granda part dels descripturs nun discuorran della saiv o mür sco in principi della descripziun da Lantsch. Pel solit vain'el giovà in lous fich spazius in mez al verd. Il stetgel (stöchel) consista bod dappertuot in ün lain cun trais roms chi fuorman ün trapé per il metter guliv sü. Cf. Rütimeyer A. f. V. 20, 357 Fig. III b. — *Jóar la chavra mòrta* = pender via d'üna tretscha (co e chi?): Müstair (cf. eir 16), *dar alla tgora mòarta* Brinzauls, ein Kinderspiel. *Jovár a la chavra zòppa*. Ün ufant cuorra davò'ls oters sün üna chamma, tgnand in man ün fazöl cun aint ün nuf. Ils oters cuorran intuorn el ed il tizian (necken). El prova da toccar qualchadün cul nuf. Quel chi vain toc ais la nouva chavra zoppa e sto cuorrer sco seis antecessur sün üna chamma davò'ls oters: E. b.

* Il gö principal descrit plü in ot ha gnü tanta influenza da laschar blers fastizis nella lingua: *Da^r la caura*, in die Enge treiben: Glion. — *Quel a fatg giu caura cun quels da da^r jass* — hergenommen, alles gewonnen: Laax; *da^r la tgaura*, schön tun, liebäugeln. *scha^r giu caura*, jemand frisch die Wahrheit sagen, ausschelten: Duvin e utrò. *Chavra* ais eir il nom dels *fifegls* (Bohnen) per giovar alla tabla (Mühlespiel) — *magliar⁶ üna chavra* = guadagnar ün fifegl. Gö da chartas: *chavra* = cuntrari da *boc*, q. v. d. charta chi po. gnir tuta (gestochen). Cf. eir Schweiz. Idiot. II 459.

20. Clam e nom infantil per la ch. = *sila⁶*, eir *titta*, *ghizza*, *nina*, *nossa vacca*. Il mas-chel: *boc*, *buoch* etc.; ils pitschens: *aföl*, *afola*, *kiz*. *Tgora nuvella*, Mulins, *tgora cu^{gl} emp^{rem} ghizzi*: II, *chavra da prüm lat*: III, I (die zum erstenmal geworfen) cf. eir *starniglia*, *primaröla* etc. — *Tgora fallida*, *zuicca* (unfruchtbare Geiß), cf. eir *stetg*. *Chavra còzza* = einzitzige Ziege: III. Cf. eir *sgròmb^{la}*, *sgòrgna* = alte magere Geiß. Kollektiv: *chavròm*, *chavrèr*, *chavrai⁷*.

* *Las tgoras* = surnom da quels da Stirvia.

* 21. **Oters quadrupeds**: Dapertuot = nom della femna da bes-chas caprinas sco *chamuotsch*, *tschiervi*, *chavriöl*, Brinzauls *tgamutsch-tgora*, alias simplam. *chavra*. — *Chavra sütta*, *setga* etc.: III, II = junge leere Gamsgeiß, eir *tgora vöda*, *vita*, *veida*: Curius ais *tgevra vegdra*: S. Mur in quaist sen — probabelmaing influenzà da las penultimas fuormas. Il mas-chel as clama *boc*. — Figüradamaing as disch *chavra sütta* eir d'üna mamma chi non ha lat o üna vacha chi and da pac.

* 22. **Utschels**: *la chevra da god* (Waldkauz). *Cur la chevra da god sbegla in Favrer, schi vain üna buna prümavaira*: Brail. — *La caura digl uaul fa ruh* = die große Ohreule, die ihren wüsten Schrei hören läßt: Lugnez; *tgaura dad uaut* = Ziegenmelker: Tujetsch. Prüm bragir del Püf di 9 e prüm bragir della chevra d'god (chavriöl) di 14 sper Pontresina — Fögl 61, 10, 4. *Chavriöl* vain eir dit per Ziegenmelker: Vna: *chavrarol*. *La tgora da notg* = Totenvogel? Der Ruf dieses Vogels ist sehr ähnlich dem Meckern einer Ziege: Scheid; la pli grònda tschivètta se numna il piv grond ni era (o eir)

⁶ *sila*, *siletta*, *sila sal!* per clamar.

⁷ *chavrom*, *chevram*, *igorom*, -am, *tguram*, *cauram* — *chavrer*, *curé*, *cavrè* (sco'l nom del paster), *chevragl*, *chavrai*.

caura-corn: Muoth, Eberh. II 263; *la caura-còn* (caura còrn?) die Eule: Dr. Tuor, Glion.

* 23. *Plantas*: *Poma tgora, caura*, Vogelbeere: II, eir Carisch; i árdan vinars cun ella: Casti; i fan tuargia: Trin. *Figlia* (föglia) *tgora* = ina ttaglia gronda sainza fretg cun figlias. lungas, palmenartig: Mons. (Salsch, Weide?)

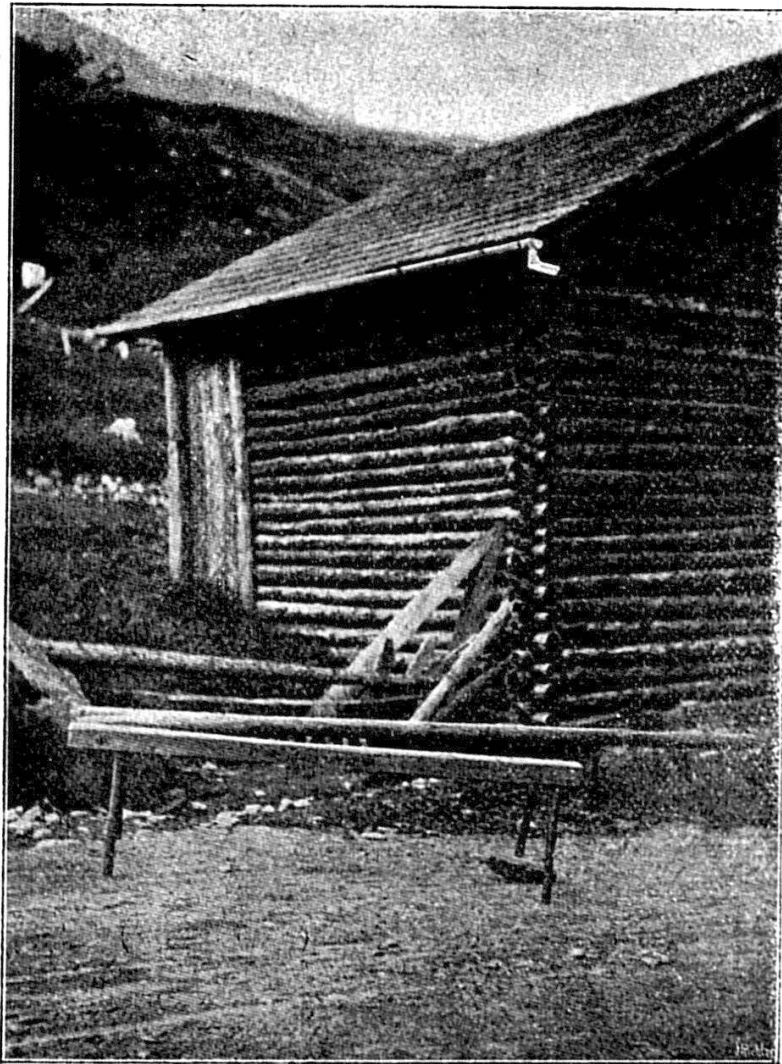

Fig. 1.

Tgóra da mèal, Scheid (Doml.), 4 pes, il pal per struclar,
6 o 7 fests a travers da pu'ar sei il sac.

* 24. *Ogets, utensils ed oter*: 1. ein Teil des Pfluges, cf. *cudreja, crieç, arader*: Domat, Razen. 2. der Tornister: Dardin. 3. *la tgora da mèal, da tuargia* (in tuot II eir III Sent) — per struclar ô igl saft dils fretgs. Cf. Fig. 1. — Il sachet culla pomma vain miss sün las claviglias d'in mez e smachà oura cul pal il manand sü e gio e vi'e nan. Suot aint vain miss üna sadella. Qualvoutas

ais ella sainza peis, lura pozada sün ün sezzel per vart. Cf. eir il *Chirmsuesstuehl* bernais, Friedli, Bärndütsch II 504. — In Surselva as clamma ella *torchel*, cf. eir *zanga*. 4. Rückenbahre cf. *catla*. 5. üna part del talèr (clèr = telaio, cf. quaist): Schams. 6. beim Mähen stehen, gebliebene Grashalme, wenn einer un-sauber mäht. — *Quel o scho se blèras tgoras*: Ferrera d. a. 7. òr *d'chévra* = Katzensgold (metal). 8. *Il mazza-cauras* = Nordwind, Bise.

25. *ligiòngias caura*: I (Würste aus Geißfleisch); *ca/chiel caura* (Geißkäs). Cf. eir *chavrigl*,⁸ *chònva*,⁹ *starlera*, *zòn*, *ros*¹⁰ etc. e *malattias*, No X, *m. d'chavra*, e *múel* (Vieh).

Lingu.: Dal lat. capra.

* * *

CLOS adv. e adj. — forte, fest; III E. b.

Fuormas: *clòs* Ze, Su, Se, Tschl; *clās* Scu, Ra; *claus* Fe, Ar, Gua, La.

1. *Tegna cl.* halte fest — üna sua, ün monch, ün man etc. s-machar cl. fest drücken; dar cl. (schlagen), liár cl., trar cl. — üna sua, üna còrda etc., bätter cl. etc.; *i'f branclevan clofèzzas* cf. Augustin, Syntax 13.; è *n'à durmì clòf i bain*; serar cl. il puogn, ils ögls; *quel m'à dat ina clòsa* suotintais bòtta, schlèppa. Eir tschantschand del fain = fest gelagert — *clòs sco'n mür*, del terrain etc., üna fotsch ais *claussa*, *clòsa* cur ch'ell'ais bain cludida, non as mouva vi'e nan; *pan clòs* gefestigtes Brot, *chafschöl cl.*: Su, La, Gua, Ar (eir II Lantsch e Latsch). — *Cur cha no eschan rivats, schi déra clòsa nòt* (dunkle Nacht): Sent.

Lit.: Scha quai tuot nun giüda inguota schi del [dess el] gnir snüda e p. man del Boier u mas-chialck il prüm gnir lià na massa claus et dopo plü ferm... An. VI 89. — ün clos, sul gübel [Schrei] et ün squitsch del man absentet nos separatist — Utschella 68, 2, 2. — ...dormind usche closs, sco nus mai havaivan: An. V 68. ...serrar la buorsa massa claussa: Fögl 72, 33, 2. At tegna clauss vi da me: Aurora 43-44, 26, 126.

Sün quai subit or davo pigna ella vain

I serra ses üsch clos i bain: Derin, An. VI, 51.

2. Per il rest del territori I, II, E. o. e V. M. (sco eir per l'E. b. inqualvoutas, ma nà adüna, as trattand da verbs chi as refereschon pel solit ad ün stadi, sco: star, ad effets optics o

⁸ planta. ⁹ per liar intuorn culöz. ¹⁰ persèppens etc.

acustics, sco: clamar, sbraír, vèra, vèrar = vair) cf. *ferm, schlass, sten, stagn, fix* etc.

* 3. Ma eir our d'E. b. non mancan las locuziuns chi'ns muossan la via da serrà a fèrm, dal chiuso al forte. In E. o. e in II as disch dad üschs, da fneistras, dad assas d'ün fuond, d'üna parait etc. ch'ellas *nu vaun clos, van betg clos, sarar clos igls igls* (ögl's), ma: *sarár aint stagn igl pugn* — partgè ch'in disch: kesta notg va i betg savì clauder igl, va i betg clós igl, ma serrar igl pugn: Mulins. Carisch: *ir clos*, schwer, mühsam gehen. —

Lit.:

Nun ribdêr et tia fatscha voalva in via;
Tain la buochia clôssa e nun tradlêr per üngiüna via: Ulr., Romania XXVI C. II v. 8.

...siand sia buocha uschè closa, cha nus pudess antrer...:
Hebammenb. 17 sec., VII.

D'que s'impissé cur chia fain pôsa

In lêt, siand la cambra closa

Et fè eir fin da m'gritanntaer: Viez. Ps. IV 2.

Zieva avoir cuvernieu tuot fich sten e closamaing: Cloetta C. 32.

Ling.: da clausum p. p. da claudere cf. *clauder, cludir, clugir*. — Il passagi d'ün idea all'otra resulta clêr dals exaimpels ed ais: *serrà > serrà ferm, schlass, stèn > siplam. fèrm, schlass, stèn*.¹¹

* * *

MICLUNS pietanza tipica grigionese, fatta con patate cotte e farina, fritte nel burro; bündn. d. Maluns (Mehlspeise).

Fuormas: *miclúns* III E. b. dad Ar a val, *migluns* Fe, *mingluns* Gua, La ed eir II V. d'A. La, Bra; *maluns* I e III E. o. *maluns* II Sch An, Pl E, Tri; *malóns* Sch Lo, Ma; *malöns* Munt; *malauns* V. d'A. Bri, Le; *maleuns* Alvagn, Duml Pa, Sche, Fe; *maléums* Pl Rä. — Cf. la nota pro *tragliun*. Cf. eir *miglins, minglins, frievlins, umfrials*.

¹¹ Quaist artichel gniss precedü dad ün cul chavazin *clos*, il = Umzäunung, Schafpferch etc. Eu ha trattà quà be l'adj. e adv. Simil a quaist ais *il clüs < clusum* — eir dovrà daspera sco adj. *Pasqua clüfa* = la dumengia davò pasqua: Ftan. *Quest painch es ossa clüs* = smachà bain insembel: Cierf. Cf. eir *clositg* — mo blers on igls begls (bügl's) da gran aint an schlêar, mo là vign igl gran tgunsch (chönsch, facilmaing) tgi savoir da clositg: Mons.

1. a) Òna spaisa fatta da mailinterra cotta, fatta giò fina e masdada cun ün pa d'farina furmaint. Ils vegls e blers amò uossa prefereschan la farina d'üördi, chi da ün pü bun gust, qualchedüns mettan uossa eir ün pa d'farina da törch. Il tuot vain ustrì nel painch masdand, smanüzzand e svutrand continua- maing cun la paluotta infin chi's fuorma sco miclas (Brosamen) ustridas. — Quaist vain mangià bavand caffè o lat pür fraid, pel solit crüi, eir masdà cun lat *maluns e latg*, siand òna spaisa fich sùtta chi fa gnir sait.

* b) Qualchejà vain masdà gromma tanter la pasta, lura s'obtegna *micluns cun gròmma, maleuns an gròmma, maluns cun flócr* I, II, III. — Raramaing vain miss eir ouvs: erdöffels cots, sputtós cun farina ed övs e lat u ova, brassós nel painch: Chamues-ch.

* c) Squasi dapertuot vegnan els eir fats cun farina da törch sainza mailinterra sco il *Riebel* della Schw. tud. — *m. da pulenta, cun frina terc, türca, furmantun.*

a) ais òna spaisa dellas pü frequentas e gustadas nel Grischun. —

Magliar maleuns a latg

E magliau äur cun tschadeun (òr cul sdun) II, I.

Igl plov', igl néva

Igl vèan unviern

Malèuns cun gròmma

Coccas cun mela (Apfelkuchen)

I quei ei bien: Veulden.

Schi'gl é gnoin paintg áinten la padèala,

schi'ls malauns brai^{an} [schreien]: Lantsch.

* 2. *maluns da garnèzza* = Siebrückstände; mit dem Rechen obenhin entfernte Spreu mit einzelnen Körnern: Domat.

* 3. *ün miclun* = kurzleibiger Mensch: V. M.

Ling.: *micla, migla, miula* etc. + ingranditiv -un, cf. eir Huonder 105. La chosa e'l nom sun penetrats dalöng innan eir nel grischun tudais-ch o restats in cuntradas pü bod rumantschas (Partenz, Schanfigg etc.). Da Cuoir a il pled *maluns* ais passà in E. o. e sta per s-chatschar ils primitivs *miglins* e *frievlins*. Per l'n da *minglun* cf. il lomb. *minga*.

* * *

PETENBROT il — nuova e delle volte: ricompensa per averla procurata. — Neuigkeit, Botenbrot; schwd. Bettebrot, Bottebrot.

Fuormas: *pètt^aambròt* I, II; Villa: *bétt^eembrot*; *pettimbröt* III E. o. Si; *pitimbröt* Cpf, Schla; *pötimbröt* Chamu; *pitt^aambröch* V. M.; *putimbröch* E. b. La.

1. a) *I^r cul petenbrot* = ira culla nuviala tier la famiglia e schar saver quella, *ch'in della famiglia seigi vignius mistral*. Quel tal che purtava l'emprema nuviala survigneva in taler a la marena: Trun, I.

b) Cur i mettevan mastral, mavan ils bubs en stiva digl niev eligeu e splatatschavan peis e mauns, lura la mastralèssa dava in baz o dus o in bluzger o nitscholas, nuschs etc.: Trin, II, surtuot in V.d'A; eir I Dardin. — Que as clamaiva: *ir, icr, òir* etc. *pagl pettembrot* (avant var 30—50 ans).

c) Cur vegneva legiu in farrer schi vegnévan a dir ca quel era legius farrer, lura devna marena a schein ca quel *monda* (giaia) *cul pettenbrot*: Villa.

d) Pi baul, avon circa 40 ònns vevan ins *cheu a Tujetsch* da bia tgavals. Cura ch'ins veva lu vintschiu las lavurs de permavera e ch'ins saveva lu metter els in pistira, scha stuéva in pistur lu pertgirar els in temps cheu, in temps leu. Sco ch'in cavagl veva lu fatg puláin [Füllen], scha stuéva'l pistur vigni giù el vitg tiel patrun a far da saver quai. El schein lu: *ju vegnal cul pettenbrot tga vies tgavai o fatg pulain*. Al pur stueva lu dar in taler al pistur.

* e) Tuot quaists custüms sun sparits da var 30—50 ans. Mantgnü para chi as saia a Latsch amò la moda cha'l spus dà a seis amis avant co spusar üna tschaina clamada *al pett^aambròt*.

2. *Purtar il p.* vuol dir utrò: esser il prüm ad avisar cha qualchün, ün paraint p. ex. sia arrivà: Val Fex, V. M., o cha'l figl as sia fat spus: Samaden; et oter simil. Cun oter plets vuol que dir: portar üna nouva, üna novità qualunque. In quaist sen il chattain in III E. o., V. M. e sporadicamaing in E. b., II e I fin e compr. *Tuj.* Quaista nouva s'incleia *adüna frais-cha, inaspettada, generalmaing buna, agreabla, qualvoutas eir trista*. Be in rar lous (Tuj., Lavin) ais el cognoschü eir dalla giuvna generaziun. Purter il prüm üna nouvited: Champfêr. *In tgi vo cul pettembr. vo cun las novitats*: Tinizun; *l'ès gnüda cul pit-*

tambröch = cun ailch novità tot frais-cha: Cierf; *quella va cul p.* = eine Nachricht, Neuheit warm überbringen: Breil. *Cò ef el cul pöt in bröt* as disch da quel chi vain cun qualche nouva poch agradida e chi do be disgusts u disturbis u fastidis: Chamues-ch. *Quel es bel id ì cul put in bröch* as disch cur chi vain anticipà üna chaussetta, qualche disgrazia o mortori o algrezia etc. — chi vain dit avant cu chi stuess gnir dit, chi vain patafflà anz il mumaint: Lavin. — Cur in dat ina tarlahada [wenn einer plaudert] a chi portan quei ch'in veva ditg, luschi dían: „*quel e vagni cul pettambrot*“: Scheid, Pasqual, Veulden (wenn einer verrät, was andere geschwätzt haben).

* 3. Da quà all'idea da *baderlöz* da quellas o quels chi han la leua lunga, non aise grand pass: *Cò ela darchò cul p.*; *quella vegn adüna cul p.* (ha adüna da taloccar): Chamues-ch. — *Era las paterlieras van bein dabot cul p.*: Breil. — *Quell'ef ina buna pal pittambröch*: Cierf; *quei cheu ei ina buna dad ir cul pettenbrot*: Sumvitg. *Quels giò cheu fan oz al detg pettenbrot* (die verzapfen was!): Mustér.

* 4. L'idea della recompensa (Botenbrot) tuta ironicamaing ed accumulada a quella del baderlar, tschantschar dadot (laut), sbraír, prodüa chöntsch quella dell'*imbüttamaint*, rimprover, externà cun quell'umur cha'l pled ester prodüa solitamaing: *Jó vai ditg igl pettambrot a quel!* (dem hab' ich alle Schand' gesagt) o *a quel lainse dar igl p.* (dem wollen wir unsere Meinung sagen): Veulden.

* 5. Bottenbrod = fröhliche Botschaft, lat evangelium: Man. Lans. 17 sec. 119.

Tadlai pisturs il pettenbrot,

Qual port'a vus il Seraphin: Amitg d. Rel. 38, 52, 409.

O vus pucconts arvei vos cors

O Jesus dulsch, o Jesus dulsch,

Tadlei vus er quest pettenbrot,

O Jesus dulsch, o Jesus car: Cons. 35.

* 6. Brei aus Erde und Sand: Ruschein; fatta dals ufants per giovar; cf. Schw. Id. Bettelbrod = Gebäck.

7. Il pled ais frequent nellas rimas d'infants (Zählreime), surtuot in cortradas cattolicas.

Eni capeni, ca bon per te

Divide domine

Pettenbrod te marmot: Dec. II 212.

Ein capeni ca pómparti,

Tiffi, tiffi, domini

Pettembrod — o marmot

Or da schar star ô: Trun, Surcasti.

Pettenbrod tandarnot

Fo la lenna stric strac: Tinizun.

In otras da quaistas rimas sun subentradas a quaist *pettenbrod* per contaminaziun (sco cha que ais del rest fingià il cas nels „Zählreime“ della Schvizzra tudais-cha) da tuottas sorts otras fuormas sco *schneccabrot*, *steckenbrot*, *ahabrot* (Anken), *òcca bròcca*, *òkken bròkken*, *hans in brot*, *enzan bròcca* etc.

In divers lous gniva dovrà il pled, ma il sen non ais plü preschaint alla generaziun odierna.

Ling.: Grimm d. Wb. Botenbrot = viaticum nuntio datum — ...dem Boten, wenn er geworben, d. i. seines Auftrags sich entledigt hatte, wurden ... drei Schnitten Brots vorgelegt (noch im 16. Jahrhundert). Cf. eir Grimm, d. Rechtsalt. I 355, 13, II 380. — Schw. Id. p. 977: bis in die Gegenwart in einem wirklichen Brote bestehend (Wallis). — Bainbod = recompensa in general, nà be in pan, per portar üna nouva. Il passagi dall'idea da recompensa per portar üna nouva alla nouva stessa as spiega con la fuormula üsada nella Schv. tud.: das Botenbrot ankündigen = farsavair, dand la nouva, chi ais da dar la recompensa, la quala fuormula pigliet chöntschi il sen da: far a savair la nouva. Al lö da ankündigen vain suvent bringen (portar igl p.). Cf. sur quaist Schw. Id. V 978, 979. — Del rest quaist passagi sco eir il cambiamaint del o in e (per l'influenza dell'idea da beten) avaiva gnü lö fingià nel 10^{avel} tschientaner. Il muonch sangallais Notker Labeo (952—1049) tradüa in seis psalms praedicare evangelium cun predigon petinbrôt. Cf. Grimm d. Wb. e Schw. Id. 976. — Oters han bönnenbrot etc. — Curius ais l'ö d'E. b. e V. M. nella segunda metà del pled. L'o germanic ha gnü qua la sort d'üna buna part dellas fuormas in ö latin, il che fa suppuoner cha'l pled saia fich vegl. El ans vain da duos vias, dal feodalisem e dalla baselgia e s'ha mantgnü e transfurmà in sia significaziun per l'influenza dels dial. schv. tud. **Contaminaziuns:** Carisch dà *pitt in bröch*, cf. *pitt* (bitte etc.); Lavin put (Brei) in bröch (Butterfaß). — Be quaista contam. po spiegar il reflex t final >ch in E. b. e V. M.

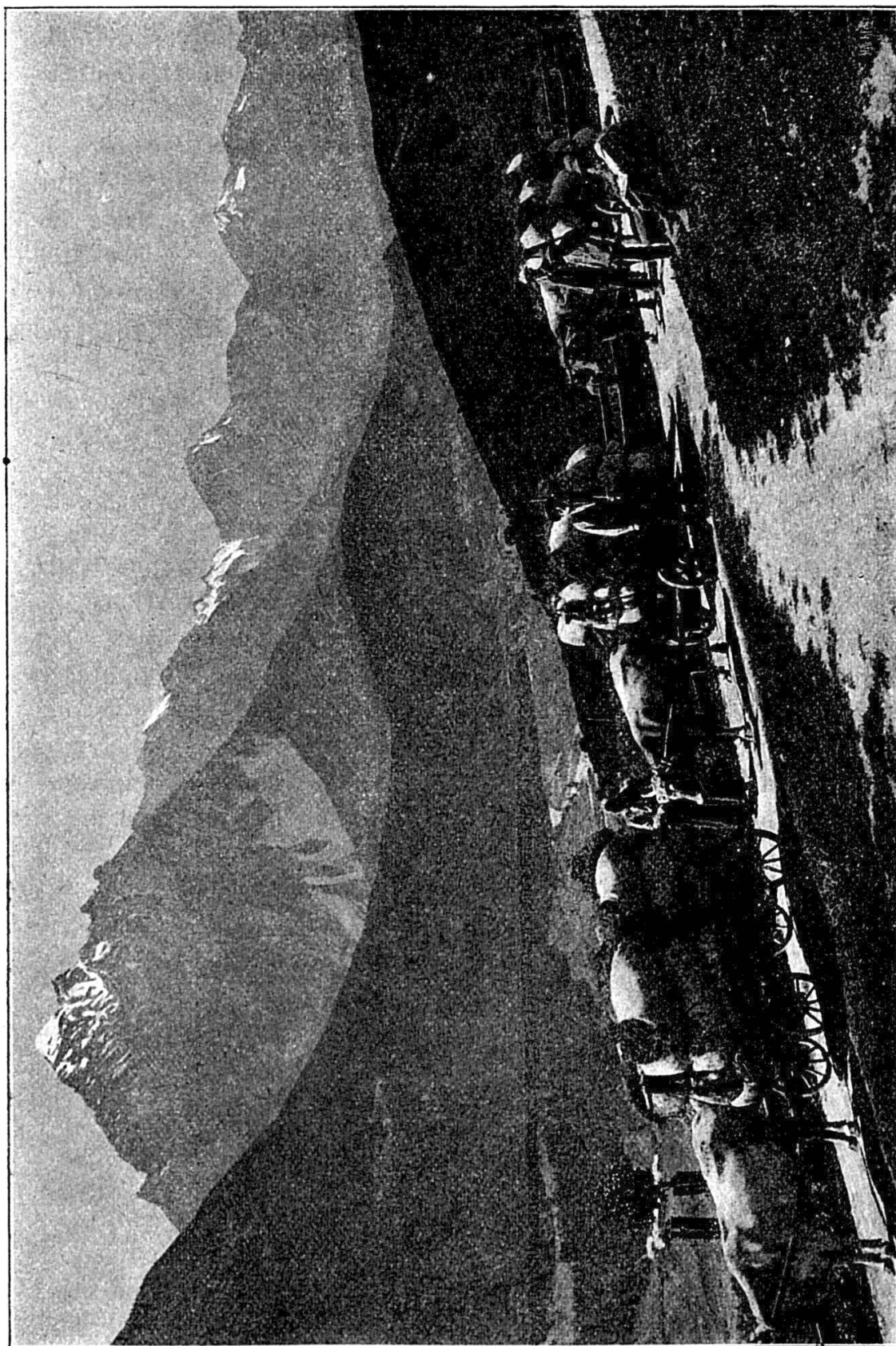

Fig. 2.
Tragliún chargià, Sent. -- Fot. da Prof. Dr. Nußberger.

TRAGLIUN il — traino che serve al trasporto del fieno, della legna, pietre ecc. dalle montagne, d'estate e d'inverno; nelle montagne liguri = *benna*. — Schleife, schwd. Schleif, Zentral-schweiz Schneck, Tirol Schlòaf.

Fuormas: *tragliún* III E. b., V. M.; *traglium* E. o.; *tragliún* II Ss^s; *triglièun* V. d'A. Alvagn; *trigliáun* La; *trejún* (u larg) Ss^s Mar, Sta; *targliún* II Sch An, PI E; *targlión* II Sch; *targliön* Munt; *targliéun*, -*n* Duml, I Fe; *targliéum* II PI Rā; *targliun* I. — L'n final varièscha da lö in lö e suvent in ün medem lö, seguond la posiziun del pled ed otras condiziuns, tanter il debel nasal ed il dental. Nellas fuormas in *eun* va l'e dal sun fich serrà squasi i fin a ä. In üna buna part della Duml ais il sun intermediari tanter il t e l'r appaina udibel, tant ch'ün auda circa *trgliéun*, -*eum*.

1. Il gener da construcziun, las dimensiuns e l'üsi pü o main general dependan dalla nātūra, distanza e pendenza del territori (fuond, funz, prüvi), dalla construcziun dellas vias (pü o main stippas, inchavadas nel terrain etc.), dal adöver (per manar fain, laina, crappa, patütsch, aldüm etc.), dal material (sorts da laina) chi ais a disposiziun, dalla pü o main granda influenza estra e dal indschign del singul paur. — Il *tr.* as modifichescha cuntinuamaing cul variar della facilità del transport. In quels pacs lous, chi non han munts (cuolms) non ais el cognoschü. In oters chi han survgni bunas vias da god eir sül pü ot svanesch'el plan a plan: Razen, Ramosch, E. o. etc. — La fuorma variescha ün pa da vih in vih (vitg) e perfin da chas'in chasa. Comün a tuot ils tragliuns sainza excepziun, comprais eir quel della Cadi, ais il fat cha'l paur svess (igl pur sez) ils drizza sü (construescha). Els eiran per conseguenza (e sun in buna part amò) fats exclusivamaing da lain. Al lö da guottas (Nägel) gnivan e vegnan pel solit eir uossa claviglias.

2. La basa (il fundamaint) da mincha tr. sun duos maders, q. v. d. duos lattas pü o main grossas (cun var 12 cm da diameter in media) da pètsch (pin), fich raramaing da larsch o da lain da föglia. Lunghezza: 4½—5 m. Lur nom ais dappertuot: *chòmmas tragliun*;¹² be la Val d'Alvra e'l Surset e Breil han lattas e Fallera e Surcasti *schluféls*. — Ellas vegnan tgnüdas in-

¹² *chammas, jòmmas, còmbas, tgòmmas*.

sembel per mez d'ün travers davant o ün davant e ün davò da fich diversas fuormas seguond la contrada. — Il pü simpel tagl. am füt descrit e muossà ad Alvaſchein *dus madíars, in travers davant anguleiv* (guliv, plat) *par manar crappa (blocs grònds ca pon betg gnir giù.*, dimena be quaistas trais parts, sainza fuond ne oter. — Oters han dus chommas e dus traviers plats ed inguott'oter: Brail e Val d'Alvra. Tuots, ad excepziun da quels della Cadi, vegnan simplamaing liats culla trètscha in differents möds sülla plana del biert,¹³ *bröz, charücla*,¹⁴ sainza cludir (fest machen) in ingün oter möd, uschè cha davò schlià quaista trètscha il tagliun po sainz'oter gnir tut gio dal dit biert o char d'avant, chi serva a divers adövers. — D'inviern vain al lö del biert la *josla cuorta, schliesa cuorta, triazza, curtaun, cazoppa, bocschlitt cuort*. — L'unic sustegn daspera la tretscha sun las duos claviglias chi servan a cludir il travers davant vi dallas chommas e pendan sura e suot ün toc our da quaistas o dal travers. Ils duos tocs chi pèndan oura suotvart stan davant la plana del biert o della josla cuorta giò e servan a trar davò la chargia, giand a munt. (Fig. 3, 4 c.) Els sun spezialmaing bain visibels in fug. 6, 7 e 8 e s'claman seguond la contrada ils *más-chals, clampers, clavigliolas, claviglias, pètgens, mòngias, postagliuns, darschuns*. Eir il travers davò ais tgnü vi'da las chammas cun dus mas-chels (fig. 4 i). In Surset, a Savognin, Tinizun e utrò stà al lö dels mas-chels üna stanga d'lain a travers (*claveglia*) chi tegna vi dellas dus *spadas* (mongias) del biert (cf. fig. 9). A Müstair han las chommas in lur part davant ün intagl chi quadra precis nel *sez* (plana) del *bröz* (biert) e as clama ap . Quaist tr. consista dimena be dallas duos chòmmas e la *chazèppa* (travers davò) siand quel davant simplazzà tras la plana del biert.

3. **Divers tagliuns:** a) Quel d'Engiadina, spezialmaing E. b. e V. M. (Fig. 2 = chargià, cun manadüra, fig. 3 = vis dalla vart e davant, fig. 4 viss davoaint e fig. 5 = part davant) ha il travers davant b, clamà *crötsch, tòrt, tüört, sez, cornèra, chazèppa, tort* a munt. El serva a tgnair insembel il badliner (pan) davant,

¹³ bèrt, bèret.

¹⁴ quaist nom serva seguond il lö ad indichar divers vehiculs, chosa fich frequentata eir in oters cass — a Sent significhesch'el il biert.

chel nun vegna in contact cun la rouda. Il diameter della curva and ais d'ün pa plü d'ün meter.

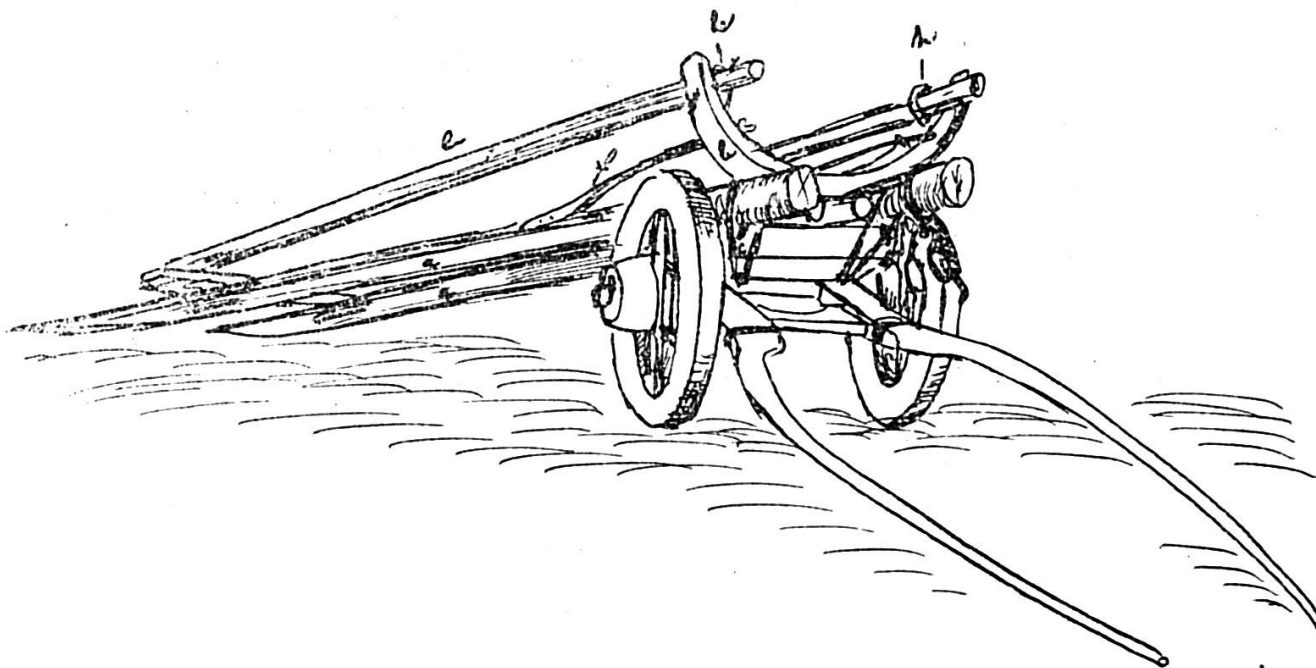

Fig. 3.
Tragliun Sent. — Disegn da Dr. Andri Lansel.

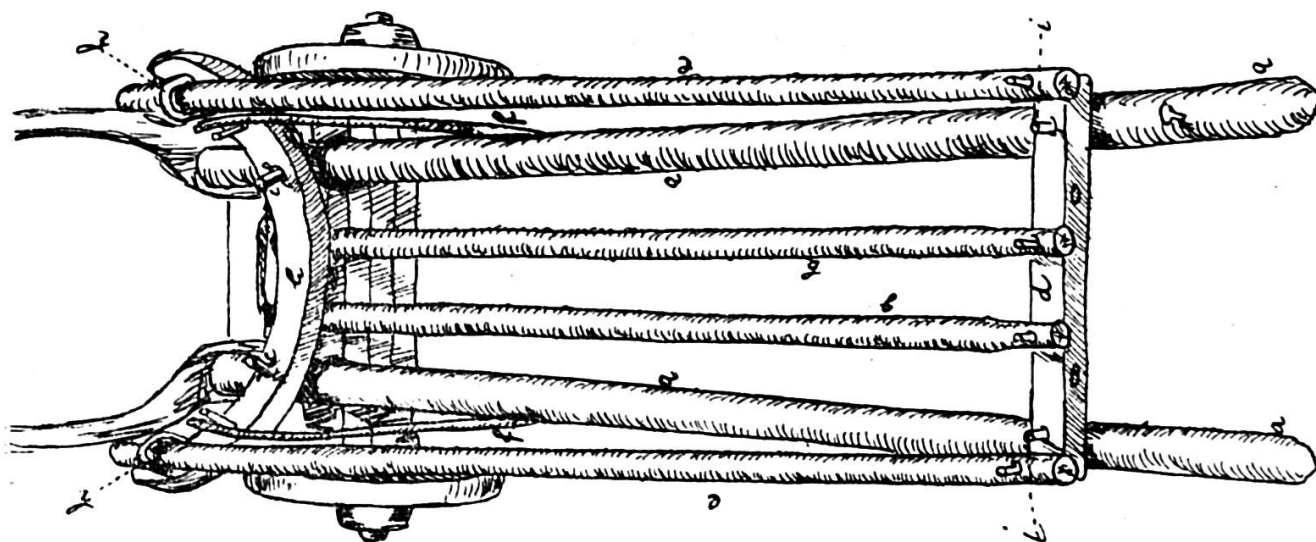

Fig. 4.
Tragliun Sent. — Disegn da Dr. Andri Lansel.

Ils tragliuns alla veglia'vaivan quai tort plü stip e plü ot, q. v. d. cun pü pitschen diameter, per il motiv ch'els vaivan da passar tras ils strêts *serraduoirs*, vias profuondamaing in-chavadas nel terrain. Uossa sun bod dappertuot subentrats als *serraduoirs* vias pü cumodaivlas per quels chi han da manar e tgnair sü il tragliun. La spuonda del vehicul ais furmada da

duos *lattetts*, üna per vart (e), missas davant tras duos *nózzas* (h) = lainets curys, spezias da clammaras fichadas aint il tort da maniera, ch'ünstoc penda suottoura per liar intuorn la tretscha — o tanter duos claviglias — e davovart miss aint be loc in üna claviglia. La granda part dels tragliuns han amò üna

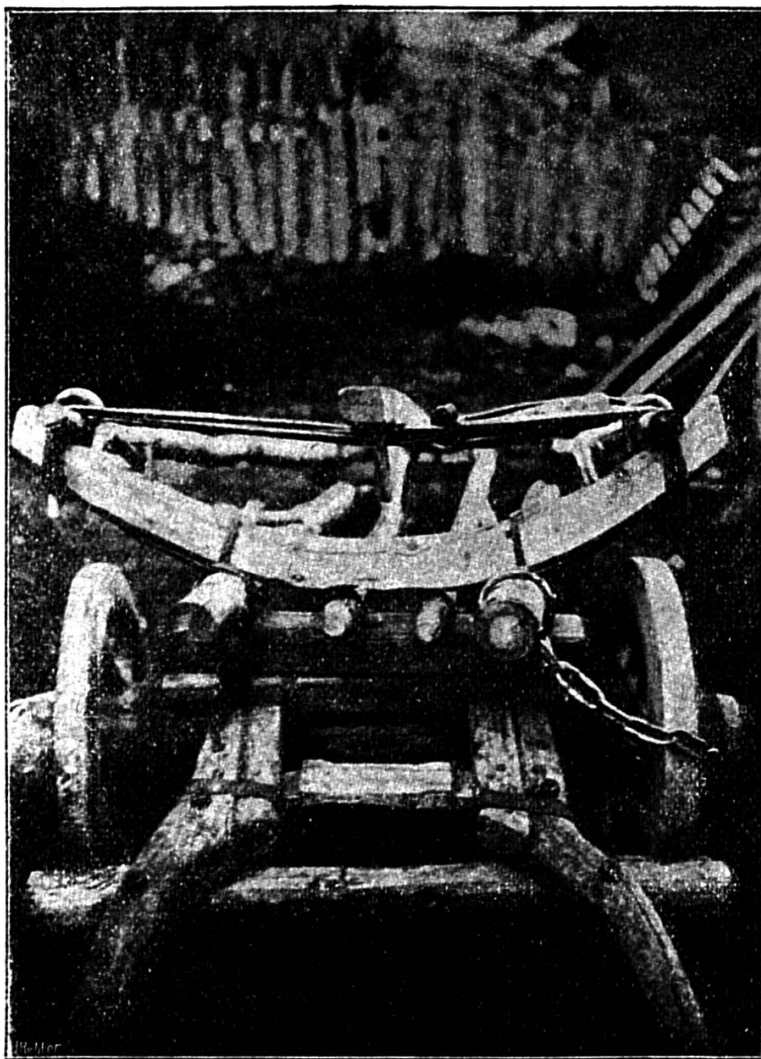

Fig. 5.

Tragliun cun charücla e liadüra Sent. — Fot. da Sig. Nic. Pult.

lattína suot (f) chi serve per tgnair pü bain aint la chargia. Ella ais pel solit fatta da lain da föglia (baduogn, alossèr o còller) per podair nel cas nà rar cha'ls *mas-chels* (c), causa il grand pais, as rumpessan, improvisar tals our da quaistas lattinas. Uossa han però blers paurs in Engiadina substituì *mas-chels* d'fier als *mas-chels* d'lain. Il travers davò (d) as clama *sópcha*, *chasópcha*, *chazèppa*, *jazèppa*, *séz*. El serve a tgnair insambel

las chommas e a liar la chargia. In duos claviglias d'in mézz sun missas aint be loc las duos lattas del fuond (g), chi davant sun libras — qualchevoutas eir davò. Nun aviand da sustgnair ingüna pressiu lateral, basta il pais della chargia per las tgnair a lö. OTRAS voutas servan üna o dus assas (*aunta tragliun*: Cierf) da fuond. — ...ed ôters ondschêan ils bröz, mettêan sü las jommas tragliun, la cornèra, la jazèppa, l'aunta e'ls süstroms [badliners]: Gross, An. I 341.

b) Al lö dellas lattas lateralas ha il *targliun da Surselva* (Foppa, Lumnezia) (Fig. 6) ma eir quels da II fin al Schyn —

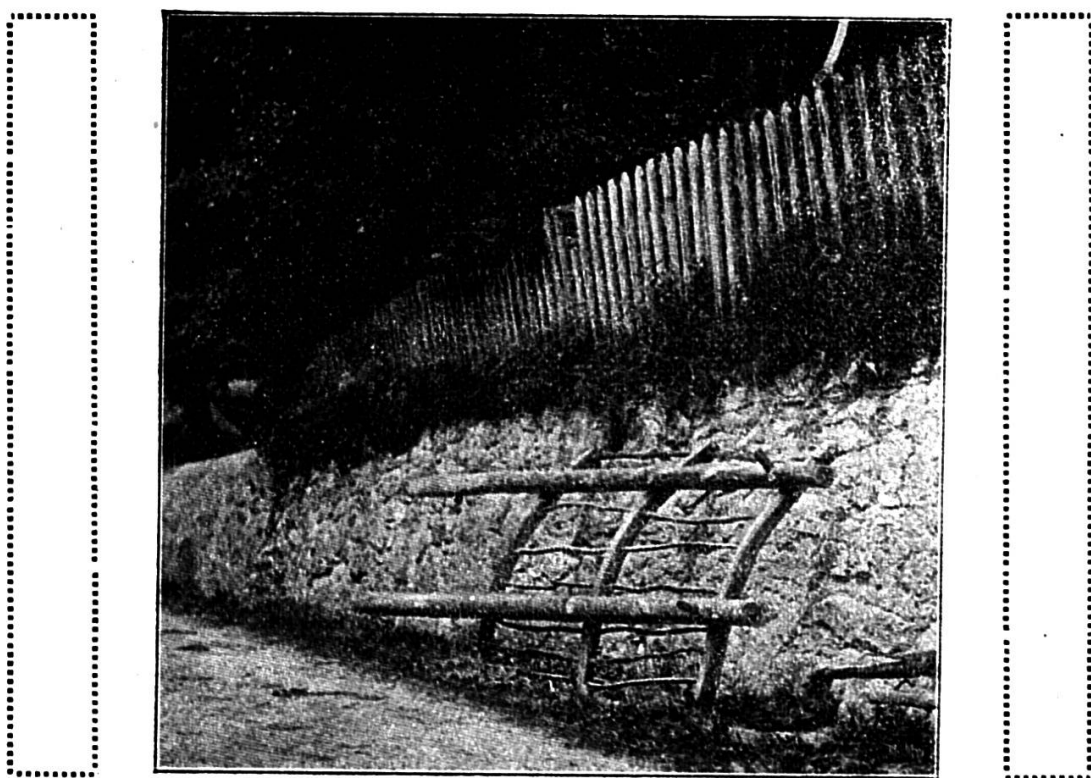

Fig. 6.

Targliun Sagogn — pozà cunter ün mür cun la part d'suot dadoura — clavellas (mas-chels) fich bain visibels.

trais travers torts da baduogn, clamats *réglas*, *uréglias*, *savgiólas*, *rudèras*. Els sun colliats l'ün al oter per mez da bastunets da coller nomnats *fests*, *festa* (collect. da fest), chi servan da fuond e da spuonda per proteger ils baclenis (pans). Inqualvoutas — Trin e utrò — sieua alla pü davosa reglia amò ün quart travers plat da nom *piògn* o *sies*.

c) Il *targliéun della Dumliasca* e Muntogna (fig. 7) as distingua da quaist per la fuorma dellas *reglias*, dellas qualas

l'ultima ais ün pa pü tòrta a munt per impedir cha ils badliners, cur cha'l targlieun passa sur l'ur della via o cha quaista ais stèn cuolma in mezz, as scrichan, que chi ais suvent il cas utrò.

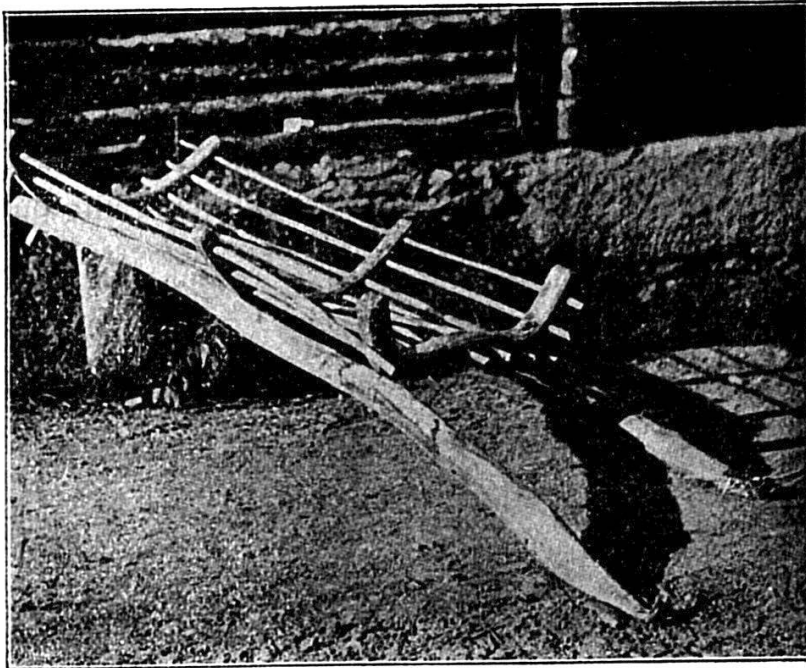

Fig. 7.
Targliéun Scheid.

d) Bler pü pronunzià ais quaist nel *targlión da Schams* (fig. 8), chi ha la reglia davò in fuorma d'ün giuf. Quella davant ais bod platta, per ch'ella poza pü bain sün la plana del

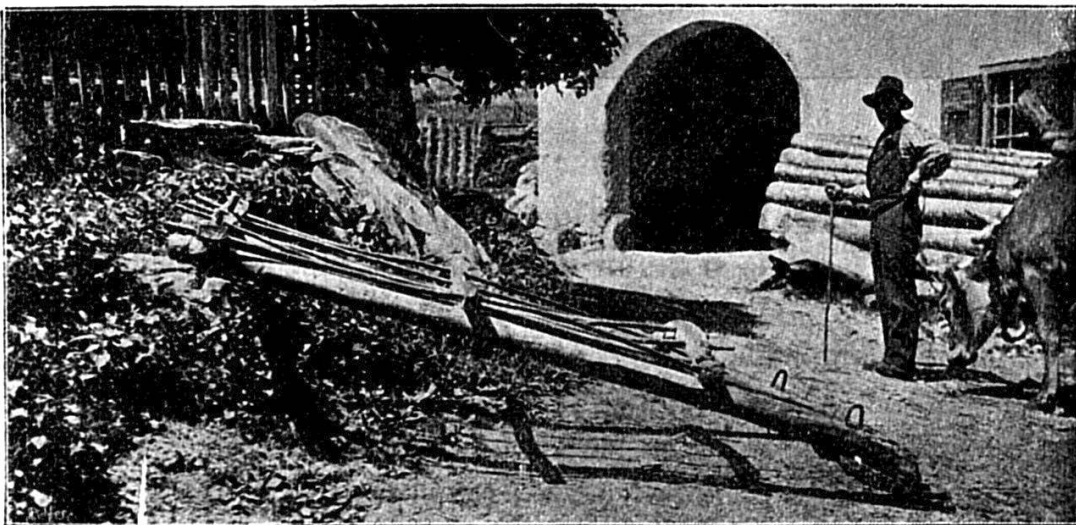

Fig. 8.
Donath (Schams).

bèret. Per ulteriura protecziun dels badliners e per cha las *giòmbas* (chommas) as dovran giò pü plan, sun las ultimas tòrtas a val. Quaist vain obtgnü tagliand oura cun las lattas eir la ragisch our dal terrain. Las ragischs fuorman ün gross barlun (Knollen) stort a val, plü dür co'l rest del lain. Be quaist toc igl *tgìa*, *tgèa* (cheu) struozgia per terra e as consüma bler pü plan co in Engiadina e Surselva, ingiò il paur ais suvent oblià da müdar chommas tragliun nel cuors della stessa stagiun. Per mantgnair amò pü bain ils *tgìas* vain davò ün pèr voutas d'adöver insolà il tragliun, q. v. d. miss sü *sìels* (soulas) = tocs

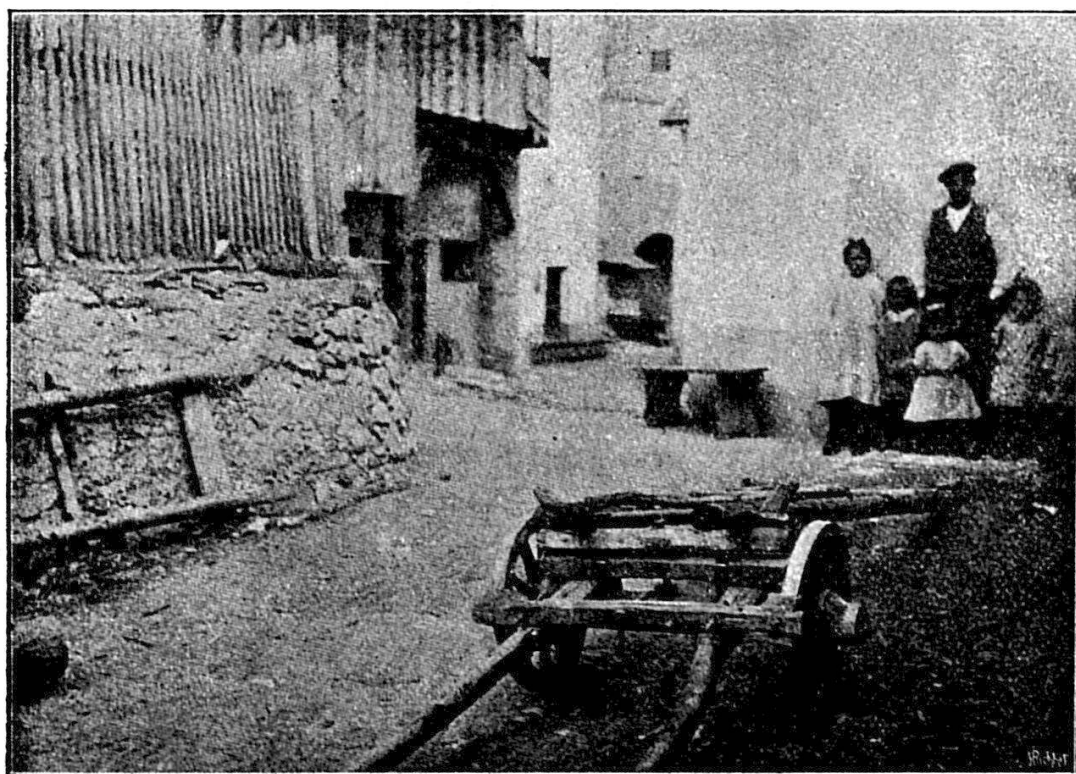

Fig. 9. Savognin.

lain dür (baduogn o oter). Quaist insolar ais d'üsi dapertuot, eir in I e III e l'assa o tapun o toc ragisch etc., chi serva a tala mera, as clama *soula*, *sola seul*, *saul* etc. Inqualvoutas per nun müdar massa bod las grossas lattas vain scrauvgià sün la veglia ün toc nouva chomma tragliun, la *jond/chadüra* (Tschlin). In fig. 8 vezzain nus ourasom las chommas duos clammaras da fier. Quellas servan per metter tras üna stanga cun duos rodinas dallas varts, o üna in mezz per trar pü leiv a munt il vehicul (carpient) e dovrar giò main il lain. Quaist ais ün indriz del tuot modern, gnü sü uossa ün pa dappertuot.

e) Dal Schyn all'Alvra e part eir in E. o. avainsa ün tragliun bler pü primitiv compost dallas duos *lattas* (chommas), diversas assas plattas o tapuns chi servan da traverss, e davant, sco dit, ün ravalet (*clavégliä*) chi tegna vi dallas pitschnas *spadas* (mongias) del biert (cf. 9; sü pel mür as vezza il toc davò d'ün tragliunet pü pitschen). Quaista fuorma speziala ais tanter oter eir motivada dalla mancanza da baduogn, chi manca in üna buna part della contrada e chi serva dapertuot a far ils *torts* (travers).

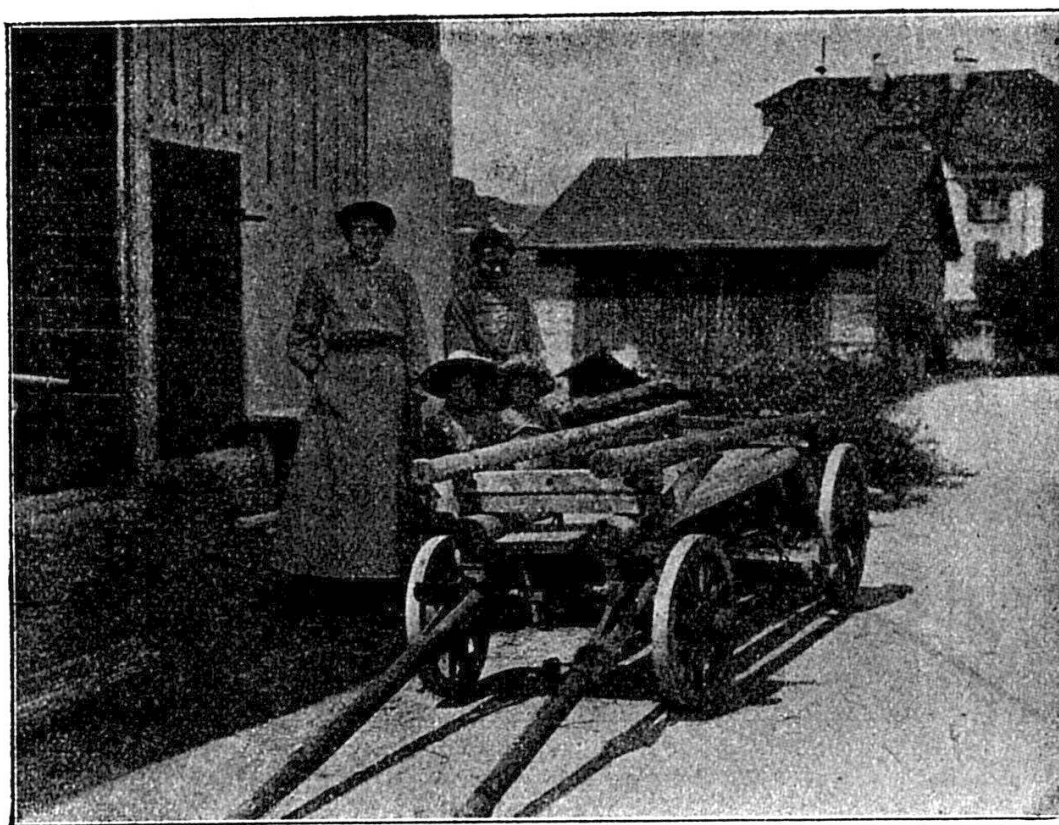

Fig. 10.
Tragliün da crappa — Cunter.

d) Per transmissiun d'ideas vain in tuot quaista part del territori dat il nom da tragliun eir ad ün urdegn furmà da duos lattas cun travèrs süls quals pozan amò dus lattas e, giosom, ün fuond (cf. fig. 10). Quaistas lattas però non struo zgian (runan) per terra sco pro'ls oters tragliuns; ma il tuot vain miss sül char davant e quel davò, tant cha nus vain ün char cumplet cun spuondas eir davant e davò, chi serva a manar crappa sün vias bunas. — Il medem indiriz vain uossa sü eir in Engiadina, sainza avoir amò ün nom fix.

e) *Il targliun della Cadi* nun ais oter co üna spezia da schlittra scuza (nä inferrada) primitiva (fig. 11). Ils noms dellas parts correspuondan a quels della *schliufa*. Eir quaiست variescha ün pä da lö in lö, surtuot in regard alla construcziun del fuond — spazis tänter aint o fuond massiv — con duos glistas dallas varts (*curveias*) o sainza etc. — Cadi numna targliun in curteun quort ed extra solid per trer gl'unviern blocca [crappa] fetg greva: Tuor, An. XVII 246. El serva sur-

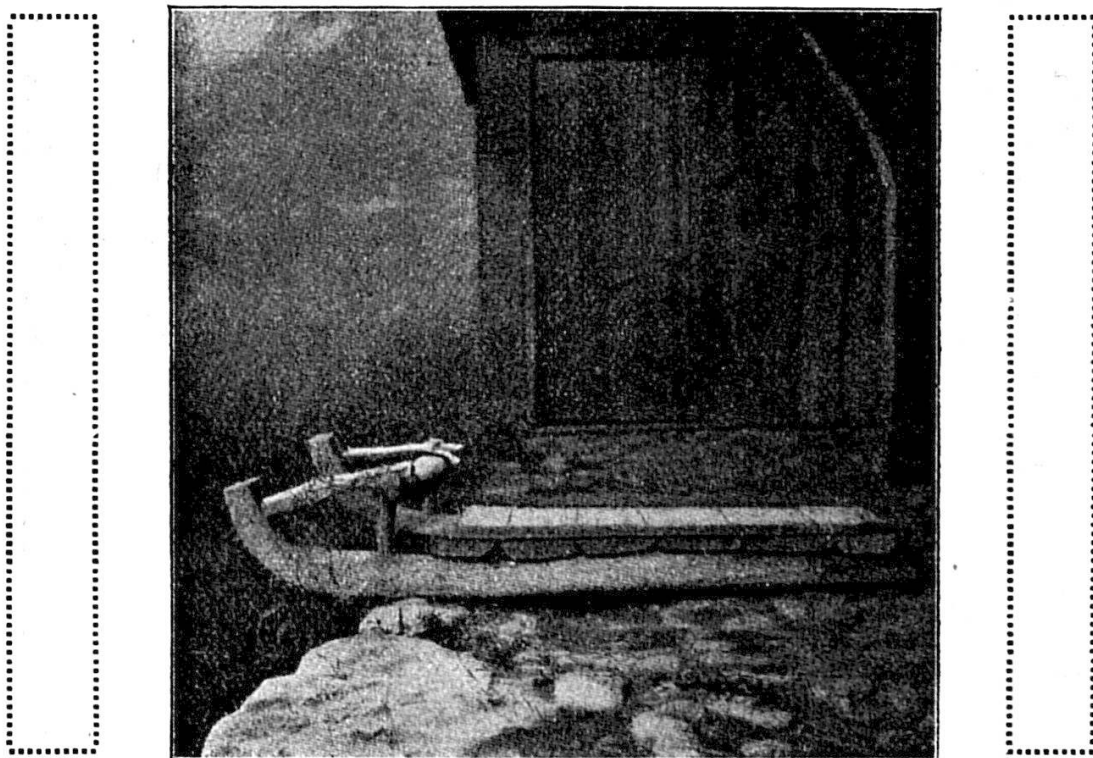

Fig. 11.
Targliun Mustér.

tuot a manar peidras e oggets greivs ch'ün chargia e s-chargia pü chöntsch sün ün vehicul bass. — *Cura ch'ìls zenns da la baselgia parochiala ein vegni culai ô Mustáir (Mustér) an ins tratg en els tut sin targliuns*: Tujetsch.

4. *Adöver*. a) Il pü suvent per trar il fain giò dals munts, III E. b., V. M., I, II Ss^s, Duml, Munt, Sch. — La solita chargia ais da 6—9 badliners eir fin 12 o 14 (Räzüns) seguond la contrada e manadüra. Süsom sco pro'l char vain il prassuoir, e la chargia (*il viadi*) vain liada cun *liadüra* speziala e diversa seguond il lö cun la *trêtscha da balla*: E. b. (cf. quaista e fig. 2). *La duonna* o figlia o maschnera (*fantschella*) maina il bouv tgnand

per la remma, l'hom vò davò e tegna sù la chargia cun las spadlas, dovrand eir ün gross pal, il *pal tragliun*. In tocs pü buns val sù inqualvoutas con ün pè per chomma davò vart e's tgnand culs mans vi dalla trètscha davò ils badliners fa'l üna schlittrada giò da qua giò, spòrt amà surtuot dals ufants. Minchatant il tragliun cupicha cun la chargia e üna chomma o ils mas-chels as sfrachan. Il gnir giò cun ün tragliun fain ais üna dellas plü greivas lavurs. Appaina manà a chasa l'ultim viadi vain in III pel solit il tragliun tut our d'glioter e las singulas parts missas a lö per ch'ellas sian prontas per l'an chi vain. In I e II al cuntrari vain el generalmaing pichà sù vi della parait externa del tablà sainza il disfar.

* *Ün tragliun fain* = ein Fuder (reguard al tragliun). *Ün pra da 2, 3 etc. tragliuns* = Wiesenmaß — pel solit as quinta 6 badliners. Quaistas expressiuns vegnan dovradas dapertuot.

b) A Tarasp vain el be dovrà d'inviern a manar ils clofters cun davant la josla cuorta — davant e davò üna *plana* cun duos còrnas; chòmmas pü lungas co ün tragliun da fain. Tegna fin ün clofter. A Guarda e V. M. per manar fain, laina, sternüm, patütsch: a Müstair be per laina. In V. d'A. e üna part del Ss^s serva pel fain dal ot üna spezia da schlittra scuza clamada *stadäl*, in E. o. (Zuoz) tschertas *s-chelas* (fattas sco pitschnas s-chalas) o *schliesas* da trar a man. In quaists lous serva il tragliun be per laina o oter.

c) Il *tragliun da crappa* (cf. fig. 12) Ss^s, V. d'A., E. o. ais pel solit plat e pü massiv, qualchevoutas sainza fuond per crappa grossa, otras voutas tuot cuvert dad assas a travers o per lung (cludidas sül travers davant e davò). Las duos chammas vegnan generalmaing davant bod o del tuot insembel e van vi e pü ourdglioter, tant ch'el fuorma sco ün triangul. Ils duos lains, chi sün fig. 12 fuorman sco üna spuonda, e quel travers lung davant mancan pel solit. Da Chamues-ch am vain segnalà ün simil tragliun da crappa pü pitschen con ün gross atschigl (pre-schaintamaing d'fier) chi traversa davovart las chommas e tegna üna grossa rouda bassa inferrada, fuormada d'ün tagliöl e nomnada il *burlò*. Quaist burlò servirà sco prols oters, probabelmaing be per trar a munt.

d) A Präz vain miss la *benna* sün ün tragliun pü pitschen per manar grascha. Eir a Scheid e là intuorn as douvra ün tragliun cun *ureglias* pü stippas e *fefts* pü spess, serrà eir

davant e davò aint cun *fests* per manar aldüm. A Trin, Uors la Foppa e utrò serva per grascha, romma etc. eir ün tagliun pitschen cha creschüts e, surtuot, ufants tiran cun üna corda intuorn il pèt (cf. *s-chela* e *taglia*).

e) Bod dappertuot vain il tagliun eir dovrà per manar la *schèrpcha* (il purmaint) our dad alp o giò dals prümarans. A

Fig. 12.
Tragliun da crappa — Cunter.

quaist adöver vain miss sü üna *canastra* (Scheid) o il *gurvett*, o *curvett* (Sur- e Suottselva) o la *rischa* (Trin) o la *chabcha da la schèlpcha* (Lavin) o la *vèula*,¹⁵ E. b. — *Pi baul runavan si si me* (be) *la rischa e las commas figevan si d'alp*: Trin.

Traglú fendineve: C. Battisti, Die Mundart von Valvestino (pro'l lai dai Garda).

* 5. Fraseol.: *Chargiar a tagliun*: III = das Fuder Heu laden; *quei hazer targliun* = grobgliedriger, plumper Mensch: Sumvitg, Trun; *urdái co cha quel ef i a tagliún* = schglischà

¹⁵ Generalmaing, ma nà dapertuot, denotèscha quaist nom *vèula*, *vèla*, *uèbla* etc. il vehicul inter e nà be la part sura.

giò d'ün muot: Tschlin; *star be crötsch tragliun*: Tschlin; *star in còsta sco in crötsch tragliun*: Strada = zusammengekauert bleiben (im Bette); *chammas tragliun* = starke, feste Beine bei Rindern und Pferden etc.: Zernez; *strar qualchiün a tragliun* = tgnand suot la bratscha in möd cha be ils chalchagns o la pizza dels peis toccan terra e il rest stetta da pais: Sent; *arar cun tar glüun*: Surcasti = mit beiden Pflügen pflügen (criec e fleua = arader e fliana); *ir cun targliun* = mit einer schlechten Tänzerin tanzen: Truns.

Ling.: da *tragula* dim. da *traha*, *trahea* = spezia da tragliun roman: Georges = kleine Schleife; Du Cange VIII 148: Trahae, quae rustici Tragulam vocant. — Traha, genus vehiculi, a traendo dictum, nam non habet rotas: Papias (Grammatici lomb. del XI sec.) — da trahere. Tragula ha dat *traglia* (cf. quaist),¹⁶ al qual gnit mis pro l'ingranditiv -un. Cf. eir Meyer Lübke W. B. 8839.

* * *

TUARGIA la — lattovaro, marmelata, sambuco, ginepro = Latwerge, Fruchtsaft, Holunderbeeren, Wachholderbeeren.

Fuormas: *tuárgia* I, II Duml Schar, Fe, Sche; *tuèrgia* II Pl Rä; *tuárga* E; *tuèrga* Tri, Duml Pa; *lugargia* Ss^s; *lucargia* Sa; *ludvária* V. d'A. Ca, Alvasch, Le; *ludvèrgia* Alvan; *lazgária* Bra, La; *latvèrgia* III = fuorma pü moderna; *latvèrgian*, il III = fuorma pü veglia amò in üsi; *latbèrgian* Se, Tschl e V. M.; *latbèrgen* (g guttural) La.

1. In III significha'l simplamaing Latwerge. La chosa e'l pled sun pac cognoschüts dalla generaziun nouva. Las indicaziuns varieschan cun fuormas in a o in an seguond l'età o la sedentarietà del indicatur e l'influenza modernisanta del lö. Ultra als indichats han -an Zuoz e Val Fex. Generalmaing gnivan tirolras cun latvergian e giaivan fin sün E. o. *I's uardéva d'avair in zichèt latvèrgen l'iviern; quai dovréva sco maschdina, par mal ila gula, par tuóss e da quai*: Lavin. *Uossa nó da Bregaglia pü bod gniva üna tirolra*: Samada. Dappertuot amó (eir in I e II) sco madschina o missa aint il caffè nair, o sül pan o otramang. In E. o. (Zuoz, Chamuesch, Val Fex) gniva e vain amò taglià oura ün coer (cour) da palperi da zücher, miss sü

¹⁶ Holzbund auf zwei festen Ästen mit Stricken gebunden, um auf einem Holzries herunterzuziehen, zu schleifen: Vna (Manas); alias *treglia*.

il latv. chod, tachà sül stomi dels ufants malats e faschè. — *Bod tuot chi tegna amó uossa latvergian*: Zuoz. ...chioses chi conferman lg'chio et lg cour, cioè cun latvergen tampro par cusailg dals meidis in la spezcharia: Hebammenb. 17 sec. XVII. — Sco madschina gnivla dovrada sainza zücher. — La gniva fatta cun *poma d'uors naira* (Holunder); ossa nu vainla bod plü: Scuol. Da Scuol a val gnivla (e vainla, ma darar) fatta cun *pomma d'jünaivar* (Wachholder): Se, Tschl. Il jóc (bös-ch) vain tgnü cun ün man cun aint üna manètschà, i's batta lasura cun üna bichetta, suot il bös-ch as tegna ün schèch (secchia).

* 2. Il medem vain fat eir d'otras varts sül ot. A Scheid s'ha dafatta confus il *sambucus* col *juniperus* — e *zvitg* (collect. *zvitga*) vuol dir Wachholderstrauch, *tuargia* invezza Wachholderbeeren. Uschè eir a Präz e là intuorn ed in Schams.

* 3. *Igl zvice pòrta tuèrga; tuèrga ei era igl saft*: Trin. Qua as tratta del vaira *sambucus*. Quaist vala eir per PI (Razen), üna part da V. d'A. (Casti) e Trun, Medel e Tujetsch. La latvèrgia sco tala as clama in la granda part da quels lous mèl *tuargia* (q. v. d. mel da *tuargia* = Holunderkonfitüre).

* 4. In bod tuot I Breil, Foppa, Lugnezza, Il Surset, Casti, Brinzauls, Lantsch, Alvagni ha *tuargia* etc. tut il sen da cunsèrva, süi in general (Konfitüre); i dà *tuargia d'izuns, farbuns, gaglioidras, fraias, garnédals, figniclas, aschèttas, puèunas, pumma caura, frosas, iuas S. Gion, tscharèschas, cagliuns tgan* etc. — *I dàttan da schigiar*: Luven = d'insáiar — bod dapertuot — cf. *asség.* — Vegn duvrau per tuttas sorts safts de fretgs generalmein, danò (ausgenommen) per pera, leu di ins *mel pera* (cf. Bienahonig). Mel e mo quei d'aviuls: Breil.

Per il rest cf. *mel, cunsèrva, süi, saft*. Cf. eir *pischada da tuargia*.¹⁷

* 5. In divers lous eir nel sen da *Holdersmus*: Truns, Lugnez, Lavin, Ftan, Scuol. Cf. eir *buglia, mösa da tuargia*.

* 6. *Tuargia* vegn duvrau cheu (quà) mo in quei senn: *quei cheu ei la detga tuargia* = breiige, unappetitliche Speise im allgemeinen, Mischmasch, ital. pasticcio: Sumvitg. Cf. eir *pastrügl*.

7. La simpla braha (sgrombla) per glin e còrif vegn era duvrada per far ora *tuargia*. Ins mètta il zitget (sachet) denter

¹⁷ Aviaand *pi/chada* (Butter) eir il sen da Butterbrot, as disch *pi/chada da tuargia* per Brotschnitte mit Konfitüre: cf. zonda.

ent sco il glin e pi smacca etc.: Breil. Cf. *torchel*, *zanga*, *chavra* 24, pag. 260.

Ling.: da *electuarium* = nom d'ün gener da medicinal del temp d'in mez, — *electuarium*, id est mollis sorbitio, Math. Silvaticus (meidi mantuan 13 sec.) Du Cange 241. La fuorma engiadinaisa ais evidaintamaing o gnüda aint cumplettamaing dal Tirol o influenzada da quella tirolaisa, cf. il bilabial latbergian. La terminaziun sco tala nun ais necessariamaing tudais-cha, cf. *piértan*, *servèzzan*, *San Murèzzan*. — Eir per las fuormas in -a non avain nus dabsögn da suppuoner ün feminin o collectiv *electuaria*; cf. *testmuongia* < *testimonium*, *S. Murèza* daspèra alla fuorma citada qua sura, *Lüzza*, *Töna*, P. d. S. 128, 134, 135 e Huonder 98. — *tuargia* as spiega per degluttinaziun del artichel: *electuarium* > *latuargia* > *la tuargia*. — Pled medicinal, mez doct. Il grand svilupp da quaist pled ais üna prouva da cultura.

* * *

TUMETSCHALA — timone dell'aratro, Pflugdeichsel, Pflugbaum I. — *travintschala* Vri, Vig; *trvintschala* Rusch, Lu (eir *tarfintschala*); *fintschala* Vil; *trvintschala* Rua, Pa; *tuvintschella* Da (Carisch: -alla); *tuintschalla* Luv, Bri; *trvantschalla* e *taman-tschalla* Med; *tamintschala* Tru, So; *tumintschala* Laax; *tuman-tschala* Tuj — Carigiet *timuntschala* o *tumentschala*; — *tumatschala* Di, Huonder 101; *cumatschèla* II Tri; *cavintschala* I Fe; *giuvantschala*, -ella Ca, Uo.

Ling.: Huonder 101: zu *trabs*? — Il gener fem. del pled am para excluder cha nus possan partir da timun. Il punct da partenza ais bain *travintschala* fuormà da *trabs* = *trav* alla maniera da *juvencellu*, -a e *palintschalla* (cf. quaist). Nus vezzain, ripassand las fuormas, cleramaing la metatesi *tra* > *tar*, il sparir del r, lura del v tanter labial e i, il passagi da a aton a u davant labial. Eir il reflex *v* > *m* ais pussibel sainza suppuoner otras influenzas (cf. Huonder 101); ma eu retegn sco Carigiet cha *timun* ha influenzà quaistas fuormas. Timun ais il nom della stanga da tuot ils oters vehiculs ed eir del arader (criec etc.) e fliana (fleua) in quels lous chi non possedan quaista fuorma in -ella, -ala. Otras contaminaziuns: 2. *cumat* (Kummet) in *cumatschèla*; 3. *cau* > caput in *cavintschala*; 4. *fantschella*, *fintsch*-, -alla, -ala, <fanticella in *fintschala*;

*

5. *giuvintschala*, da giuf <jugum ais a Vrin e utrò üna part del giuf a paragl (duos crénnas a miez al giuf dobel). Quaista fuorma, gnüda confusa con *tuintschala*, s'ha masdada amò ad üna tèrza: 6. *giuventschella*, -ala (juvencella), chi in Surselva exista propi güst prezis be nels lous protestants Castrisch e Uors la Foppa, gnüda aint dall'Engiadina evidaintamaing tras la bibla.

